

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему **Особливості організації виховання студентів-першокурсників
закладу вищої освіти**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0110-з
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи
К. О. Ражик

Керівник доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.філос.н., доцент Іванова Л. С.

Рецензент професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
д.пед.н., професор Локарева Г. В.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.пед.н., проф. О.І. Іваницький

« ____ » _____ 2021 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНЦІ

Ражик Карині Олександрівні _____

1. Тема роботи Особливості організації виховання студентів-першокурсників закладу вищої освіти

керівник роботи Іванова Лариса Сергіївна, к.філос.н.

затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1137-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) на основі аналізу психолого-педагогічної літератури уточнити сутність виховної роботи у закладі вищої освіти; охарактеризувати методи виховання у закладі вищої освіти; розглянути соціалізацію студентів закладу вищої освіти як педагогічну проблему; вивчити особливості організації виховання студентів перших курсів у закладі вищої освіти; розробити методіку організації виховання студентів перших курсів у закладі вищої освіти та перевірити її ефективність.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

2 рисунка, 3 таблиці

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Іванова Л.С., доцент		
Розділ 1	Іванова Л.С., доцент		
Розділ 2	Іванова Л.С., доцент		
Висновки	Іванова Л.С., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад 2020 р.	Виконано
2	Робота з джерелами	лютий 2021 р.	Виконано
3	Написання вступу	березень 2021 р.	Виконано
4	Написання першого розділу	квітень 2021 р.	Виконано
5	Написання другого розділу	серпень 2021 р.	Виконано
6	Оформлення списку джерел	жовтень 2021 р.	Виконано
7	Передзахист, нормоконтроль	листопад 2021 р.	Виконано
8	Захист	грудень 2021 р.	

Студент _____ К. О. Ражик

Керівник роботи _____ Л. С. Іванова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І. В. Козич

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 83 сторінки, 2 рисунка, 3 таблиці, 73 джерела.

Мета дослідження: розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити особливості організації виховання студентів-першокурсників у закладі вищої освіти.

Об'єкт дослідження: навчально-виховний процес у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження: зміст і методика організації виховання студентів перших курсів у закладі вищої освіти.

Методи дослідження: теоретичні методи містять: аналіз, порівняння, узагальнення інформації з філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури; аналіз програм виховної роботи закладу вищої освіти; емпіричні методи: педагогічне спостереження, бесіди, анкетування, тестування, педагогічний експеримент.

Наукова новизна і теоретичне значення: розкрито сутність виховної роботи у закладі вищої освіти; теоретично обґрунтовано методику організації виховання студентів перших курсів у закладі вищої освіти, яка є цілісним, послідовним процесом; визначено умови, що забезпечують ефективність організації виховання студентів-першокурсників у закладі вищої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в розробці методики організації виховання студентів перших курсів у закладі вищої освіти, яка є цілісним, послідовним процесом. Результати дослідження можуть бути використані при розробці програм, підручників, навчальних та методичних посібників, у практиці навчально-виховної роботи закладу вищої освіти, системі підготовки та підвищення кваліфікації кураторів студентських груп.

Ключові слова: ВИХОВАННЯ, ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС, НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, ПОЗААУДИТОРНА ВИХОВНА РОБОТА, СТУДЕНТСТВО, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, КУРАТОР, САМОВИХОВАННЯ.

SUMMARY

Razhyk K. O. Features of the organization of education of first-year students of higher education.

The work is presented on 83 pages of printed text, contains 3 tables, 2 figures. The list of references includes 73 sources.

The purpose of the study: to develop, theoretically substantiate and experimentally test the features of the organization of education of first-year students in higher education.

Object of research: educational process in higher education institutions.

Subject of research: the content and methods of organizing the education of first-year students in higher education.

In the work on the basis of the analysis of psychological and pedagogical literature the essence of educational work in an institution of higher education is specified; methods of education in a higher education institution are characterized; the socialization of students of higher education institutions as a pedagogical problem is considered; the peculiarities of the organization of education of first-year students in the institution of higher education are studied; developed a method of organizing the education of first-year students in higher education and tested its effectiveness..

The practical significance of the study is to develop a methodology for organizing the education of first-year students in higher education, which is a holistic, consistent process. The results of the research can be used in the development of programs, textbooks, teaching and methodological manuals, in the practice of educational work of higher education institutions, the system of training and retraining of curators of student groups.

Key words: education, educational process, national education, extracurricular educational work, students, socialization, curator, self-education.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	11
1.1. Зміст виховної діяльності у закладі вищої освіти.....	11
1.2. Педагогічна характеристика методів виховання у закладі вищої освіти.....	26
1.3. Соціалізація студентів закладу вищої освіти як педагогічна проблема.....	39
1.4. Особливості виховання студентів-першокурсників у закладі вищої освіти	49
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	62
2.1. Методика організації виховання студентів перших курсів у закладі вищої освіти.....	62
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	67
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78

ВСТУП

На початку нового тисячоліття в умовах глобалізації, безперервного розвитку інформаційних технологій зростає роль освіти, покликаній забезпечувати не тільки високий рівень професійних знань, а і сприяти духовному затвердженню людини в динамічному і швидкоплинному миру.

У сучасних умовах відродження національної системи освіти, реалізації Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, модернізації вищої освіти України відповідно до положень Болонської декларації особливого значення набувають проблеми професійної підготовки майбутнього фахівця.

Розвиток України повинен визначатися в загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності загальносвітової культури, яка передбачає впровадження у віщу школу сучасних технологій виховання студентів.

Проблеми виховання студентів завжди були в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних учених (О. Абдуліна, Ю. Азаров, О. Алексюк, Б. Ананьев, Е. Барбіна, В. Бехтерев, А. Бойко, А. Валецька, Я. Коменський, М. Пирогов, В. Сухомлинський, К. Ушинський, О. Шевчук). Різні аспекти проблеми інноваційних технологій, підготовки студентів розглядалися в роботах І. Богданової, О. Дубасенюк, С. Сисоєвої, О. Пехоти, О. Кульчицької .

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури свідчать, що проблема виховання молоді привертала увагу багатьох дослідників. Так, сутність патріотизму, як моральної якості, визначалася Й. Песталоцці, А. Дістервегом, Г .Сковородою, як стрижневий принцип національного виховання – К. Ушинським, М. Грушевським, І. Огієнком, Г. Ващенком, О. Вишневським. Теоретичні й методичні засади патріотичного виховання дітей і молоді розглядали О. Духнович, С. Русова, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Для нашого дослідження особливо цінними є сучасні наукові розробки: концепція українського виховання О. Вишневського; наукові праці, присвячені засобам патріотичного виховання студентської молоді: Т. Анікіної (художнього краєзнавства), О. Гевко (декоративно-ужиткового мистецтва), Є. Франківа (туристично-краєзнавчої діяльності), Ю. Красильника (української етнопедагогіки).

Проте результати аналізу досліджень вищеназваних учених свідчать, що питанням виховання студентів перших курсів закладі вищої освіти, узагальненню досвіду педагогів не приділялося належної уваги. Немає наукових праць, у яких було б обґрунтовано зміст виховання першокурсників та методика його реалізації під час вивчення соціально-гуманітарних дисциплін.

Отже, необхідність дослідження проблеми зумовлена наявними суперечностями у процесі становлення майбутнього фахівця.

Актуальність проблеми, її недостатня розробленість та потреби практики зумовили вибір теми дослідження: «Особливості організації виховання студентів-першокурсників закладу вищої освіти».

Мета дослідження: розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити особливості організації виховання студентів-першокурсників у закладі вищої освіти.

Об'єкт дослідження: навчально-виховний процес у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження: зміст і методика організації виховання студентів перших курсів у закладі вищої освіти.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури уточнити сутність виховної роботи у закладі вищої освіти.
2. Охарактеризувати методи виховання у закладі вищої освіти.
3. Розглянути соціалізацію студентів закладу вищої освіти як педагогічну проблему.
4. Вивчити особливості організації виховання студентів перших курсів у

закладі вищої освіти.

5. Розробити методику організації виховання студентів перших курсів у закладі вищої освіти та перевірити її ефективність.

Для реалізації поставлених завдань використовувався комплекс взаємопов'язаних теоретичних та емпіричних **методів дослідження**:

– теоретичні методи містять: аналіз, порівняння, узагальнення інформації з філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури; аналіз програм виховної роботи закладу вищої освіти;

– емпіричні методи: педагогічне спостереження, бесіди, анкетування, тестування, педагогічний експеримент.

Теоретично-методологічна основа дослідження: базисні положення теорії пізнання; філософські положення про діалектичний зв'язок явищ об'єктивної й суб'єктивної дійсності, про особистість як суб'єкт діяльності і спілкування, про механізм трансформації суспільних цінностей в особистісні надбання (О. Леонтьєв, Л. Кольберг, О. Бодалєв); психолого-педагогічні теорії про роль освіти і культури у формуванні та розвитку морально-духовних якостей особистості (І. Бех, М. Нікандров, О. Сухомлинська); концептуальні розробки відомих діячів педагогічної науки про шляхи формування патріотизму підростаючого покоління (В. Сухомлинський, О. Вишневський, Ю. Руденко); основні положення про реформування навчально-виховного процесу в українській вищій школі, викладені у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту», «Концепції національного виховання», «Концептуальних засадах гуманітарної освіти в Україні (вища школа)».

Наукова новизна і теоретичне значення результатів:

- розкрито сутність виховної роботи у закладі вищої освіти;
- теоретично обґрунтовано методику організації виховання студентів перших курсів у закладі вищої освіти, яка є цілісним, послідовним процесом;
- визначено умови, що забезпечують ефективність організації виховання студентів-першокурсників у закладі вищої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в розробці методики організації виховання студентів перших курсів у закладі вищої освіти, яка є цілісним, послідовним процесом.

Результати дослідження можуть бути використані при розробці програм, підручників, навчальних та методичних посібників, у практиці навчально-виховної роботи закладу вищої освіти, системі підготовки та підвищення кваліфікації кураторів студентських груп.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується теоретико-методологічною обґрунтованістю його вихідних позицій, застосуванням комплексу методів, адекватних меті й завданням дипломної роботи, кількісною обробкою та якісним аналізом результатів експерименту.

Кваліфікаційна робота пройшла апробацію на науково-методичному семінарі кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності (протокол № 4 засідання кафедри ППОД від 24.11.2021 р.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Зміст виховної діяльності у закладі вищої освіти

Сучасне виховання в Україні має забезпечувати прилучення молоді до світової культури й загальнолюдських цінностей. За формами і методами воно спирається на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки.

Л. Подоляк визначав, що термін «виховання» є похідним від слова «ховати», «вирощувати». В українській народній педагогіці воно вживалося у значенні «оберігати», ховати від зла, шкідливого впливу [52]. Поняття «виховувати» і «навчати» у сучасних умовах – це два самостійних поняття, хоча і взаємопов'язаних між собою. Навчання – частина виховання.

Під вихованням «у широкому смислі ми розуміємо цілеспрямований процес формування духовності, культури та фізичних сил особистості студента, підготовку його до життя, активної участі у трудовій діяльності як фахівця. На процес виховання студентської молоді впливають ректорат, деканати, кафедри, академічна група, а також їхні наставники та родина. Під вихованням у вузькому значенні слова ми розуміємо систематичний і цілеспрямований вплив на студентів вихователів-викладачів кафедр і перелічених структур університету» виховання [14, 69].

С. Вітвицька зазначала, що процес виховання органічно поєднаний з процесом навчання студентів, опанування ними основами наук, багатством національної та світової культури. Виховання має за мету формування рис і якостей студента згідно з його здібностями й інтересами у рамках державної політики виховання [14].

Сутність виховання полягає в тому, що в процесі його формується

світогляд, мораль, високі естетичні смаки та ставлення студента як особистості до навколишнього світу.

Відомо, що процес виховання має свою специфічну систему детермінації. Знаючи основні чинники виховання, педагог може активно впливати на цей процес. Це відбувається завдяки забезпеченню внутрішньої та зовнішньої активності виховання, організації доцільного, морально спрямованого, духовно збагаченого спілкування, здійсненню гуманно доцільного та науково обґрунтованого виховного впливу. Основною умовою виховання є активність особистості. Не можна навчитися плавати, не ввійшовши у воду; не можна стати ввічливим, не виявляючи ввічливості, неможливо бути добрим без уважного ставлення до людей.

Психологія виховання виходить із принципу розвитку особистості в діяльності як його необхідної умови. Щоб сформувати потрібні мотиви, діяльність повинна бути відповідно організована. У ній формуються не тільки мотиви, а й звичні способи поведінки. Для формування у дітей гуманістичної спрямованості недостатньо об'єднати їх спільною, навіть суспільно значущою, діяльністю, оскільки діяльність має перейти у самодіяльність. Тільки за умови усвідомлення суб'єктом діяльності мети своїх дій, співвіднесення з цим самоусвідомленням своїх цілей і мотивів його старання набудуть особистісного сенсу. Адже у кожному акті внутрішньої предметної спрямованості людина виходить зі свого «Я». Щоб дії вихованця були не лише предметно спрямованими, необхідно формувати їх смисли, важливі й для інших людей [49].

Діяльність створює сприятливі умови для активного моделювання стосунків, характерних для оточуючого світу, формує ставлення до цієї діяльності. Головне для виховання – суспільне значення, моральний сенс, мета діяльності, її призначення та соціальна спрямованість. Будь-яка діяльність вихованців є процесом реалізації і формування їх психологічних особливостей, розуму і почуттів. Вона також сприяє виявленню суперечливих, негативних якостей особистості, спонукає до розвитку, пристосування до нових умов.

Для виховання важлива не лише індивідуальна, а й спільна (групова) діяльність, яка потребує від педагога вміння керувати міжособистісними стосунками та спілкуванням.

К. Ушинський підкреслював: «Виховання бере людину всю, якою вона є, з усіма її народними і поодинокими особливостями: її тіло, душу, розум» [67, 76]. Ототожнювати ці поняття не можна. Ототожнення свого часу привело до дублювання понять «освіченість» і «вихованість».

В. Бехтерев писав: «Якщо освіта спрямована на примноження людських знань і, отже, на збільшення ерудиції, то виховання розвиває розум людини, привчає її до синтезу і аналізу, воно слугує облагородженню душевних почуттів і зміцненню її волі» [42, 91]. Тому і методика виховання – це окрема галузь, яка має свою логіку.

Проаналізуємо виховання у широкому й вузькому розумінні. Критика А. Макаренком парної педагогіки. Як категорія науки виховання є дзеркалом об'єктивних суспільних закономірностей. Насамперед до них треба віднести закономірний зв'язок між розвитком матеріального й духовного життя суспільства і необхідністю для нових поколінь засвоювати певний соціальний досвід. Річ у тім, що безперервний розвиток матеріального й духовного життя суспільства виступає неодмінною умовою його самовідтворення, функціонування й розвитку. Водночас розвиток матеріального і духовного життя суспільства можливий лише за умови, що нові покоління будуть засвоювати соціальний досвід, набутий попередніми поколіннями, і розвивати його далі. Саме це й забезпечується вихованням. У цьому полягає сутність виховання як об'єктивного явища і як категорії науки.

К. Ушинський вважав за можливе виділяти виховання у широкому розумінні. Саме цей аспект виховання ми маємо на увазі, коли говоримо про надзвичайну багатогранність зв'язків і стосунків, у які входить студент у закладі вищої освіти. Вчення соціологів і психологів про мікро- і макросередовище дуже важливе для педагогіки. Мікросередовище охоплює усю систему стосунків у сім'ї, академічній групі та в інших первинних

колективах, різного роду неформальних групах тощо. У межах макросередовища, у свою чергу, важливо вирізняти об'єктивні та суб'єктивні чинники. До об'єктивних чинників слід віднести систему відносин особистості, які визначають держава, клас, нація, соціальний прошарок, що до нього належить особистість, а до суб'єктивних — літературу, мистецтво, засоби масової інформації тощо. У цьому зв'язку доречно згадати образний вислів А. Макаренка: людину виховує кожний квадратний метр землі, на якій вона живе [67].

Поряд із питанням виховання у широкому розумінні К. Ушинський ставив питання про виховання у вузькому значенні цього слова. А. Макаренко також писав про виховання життям і про так звану парну педагогіку.

Головною ознакою виховання у вузькому значенні слід вважати цілеспрямований і систематично здійснюваний вплив однієї людини (вихователя) на іншу (виховуваного) для того, щоб формувати в останньої риси, бажані вихователю. Є підстави стверджувати, що вказана головна ознака виховання у вузькому розумінні збігається з тим змістом, який вкладав А. Макаренко у поняття парної педагогіки. Останню – за умов її абсолютизації – видатний український педагог різко критикував [31, 19].

Педагогіка, на думку М. Фіцули, розглядає особистість як об'єкт виховання. Її логіка може бути викладена таким чином: якщо вважати, що мета безпосередньо визначає способи впливу на вихованців, тоді є підстави припустити, що застосовувані способи, багаторазово повторювані, неминуче спричинять наслідки, адекватні сформульованій меті [68].

На перший погляд сказане видається логічним. Проте у цьому судженні допущені принаймні дві суттєві помилки. Перша: тут не взято до уваги можливий вплив довкілля, життя, тобто того, що може внести істотні корективи у процес виховання. Друга помилка полягає в оцінці особистості: вона не віск, не пластилін, з яких можна ліпити все, що забажає майстер чи художник. Очевидно, не можна категорично стверджувати, що застосування педагогіки у всіх випадках спричинить негативний результат, та все ж запропоноване

розуміння особистості як об'єкта виховання у принципі є джерелом не лише теоретичних, а й практичних помилок:

- 1) така педагогічна логіка виходить з обмеження самостійності вихованців;
- 2) вона, хоча й приховано, передбачає невпевненість педагогів у можливостях своїх вихованців;
- 3) недооцінює роль колективу, суспільства як засобу виховання;
- 4) веде до відриву виховання від життя [68].

Заперечуючи абсолютизацію ідеї педагогіки, А. Макаренко цілком слушно виступив проти розуміння виховання лише як певної сукупності прямих зовнішніх впливів вихователів на виховуваних, до того ж впливів словесних. Поклавши в основу вирішення питань, що розглядаються, принцип діяльності, А. Макаренко виходив з того, що в реальному житті, на противагу надуманим педагогічним схемам, особистість піддана хаосу впливів – як передбачуваних, так і несподіваних для вихователя. Звідси висновок: у загальній структурі суспільних відносин необхідно організувати педагогічно доцільне життя вихованців – у цьому й полягає головне завдання вихователя. Якщо ми розглядаємо особистість як об'єкт виховання, то лише в межах члена гурту. У цьому розумінні Макаренко протиставляє логіці парної педагогіки логіку радянської педагогіки: від колективу до особи [30, 69]. Однак це протиставлення має діалектичний характер і не є відношенням типу «або – або».

А. Макаренко не ігнорує інтересів особистості, як це стверджують його опоненти. Проте помиляються також і ті педагоги (Б.Т. Лихачов та ін.), які різко протиставляють попити А. Макаренка і погляди В. Сухомлинського. А. Макаренко лише вважав, що головною метою будь-якої педагогічної операції (тривалої або тимчасової) має бути насамперед виховний вплив на цілий колектив, а вже потім – вплив на певну особистість. Тут немає ігнорування інтересів особистості, є лише розгляд її крізь призму колективу. Цим і визначається ідея видатного педагога про важливість і діяльність гурту

виховуваних і особи в ньому.

Звідси правомірною є теорія А. Макаренка про педагогіку паралельної дії. За таких умов індивідуальний вплив вихователя на виховуваного не усувається, його необхідність не заперечується, а набуває іншого характеру, аніж у рамках парної педагогіки, і, як наслідок цього, є ефективнішим. Колективістична педагогіка, читаємо в А. Макаренка, «повинна мати цілком нову логіку: від колективу до особи. Об'єктом радянського виховання, – наголошує він, – може бути тільки цілий колектив. Виховуючи колектив, ми можемо сподіватися, що знайдемо таку, форму його організації, при якій окрема особа буде і найбільш дисциплінована, і найбільш вільна» [31].

Одиницею виховного процесу як процесу взаємодії двох активних суб'єктів (вихователя і вихованця) є виховний вплив. При цьому вихованець одночасно виступає й об'єктом, і суб'єктом виховання, за яким визнається спроможність активно впливати на перебіг виховного процесу.

В. Галуз'як, М. Сметанський зазначали, що виховний вплив – це процес організації сумісної активності вихователя й вихованців і здійснення їхніх цілеспрямованих дій, які мають на меті зміну психологічних характеристик об'єктів виховного впливу, а також перебудову поведінки останніх з огляду на характерні для певного суспільства уявлення про соціально зрілу, пристосовану до реальних суспільних умов особистість [45].

Педагогічно ефективним вважається лише той вплив, який одна людина відчуває з боку іншої, що сприяє розвиткові її особистості або підготовляє його.

Вважаємо, що зміст виховного впливу – це ставлення, погляди, переконання, цілі, принципи та стиль поведінки, які одна людина – вихователь (педагог або батьки) – хоче зробити прямо або опосередковано надбанням іншої людини – вихованця.

Ефективність виховного впливу проявляється, насамперед, у позитивних зрушеннях у поведінці вихованця, в його зацікавленості продовжувати спілкування з вихователем, у схваленні дитиною змісту педагогічного впливу та в переході цього змісту з рівня зовні існуючих ідей, відносин і вимог, які

висуває вихователь, на рівень власних цінностей та вимог вихованця до самого себе. Такий перехід проявляється передусім у відстоюванні й творчому розвитку ним тих цінностей, принципів, ідей і відносин, які складають зміст педагогічного впливу.

Отже, аналіз педагогічної літератури дозволяє встановити те, що обидва аспекти виховання – соціальний і спеціально організований – є об'єктивною реальністю. Їх не слід протиставляти, проте не можна й ототожнювати. Призначенням виховання як соціально-особистісного феномена є забезпечення взаємодії між поколіннями, сприяння становленню індивідуума суб'єктом конкретно-історичного процесу, що передбачає безболісне входження та адаптацію підростаючих поколінь до життя в певних соціально-економічних реаліях.

Тому інтенсивні процеси державотворення в умовах соціальної трансформації суспільних відносин неможливі без теоретичного обґрунтування і реалізації в освітньо-виховних закладах нової та удосконалення існуючих парадигм виховання.

Головна мета національного виховання: набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді рис громадянина української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури. Мета національного виховання конкретизується через систему виховних завдань, що є загальними не тільки для усіх виховних закладів, а для всього суспільства загалом.

Стрижневим завданням всієї системи виховання в Україні є виховання громадянина. Тому у закладі вищої освіти суттєвим є використання теоретичної парадигми національного виховання, запропонованої О. Гурою, через тріаду рис особистості «громадянин – патріот – гуманіст» [20].

Ідеал, мета, завдання національного виховання загалом поширюється і на виховання студентської молоді у закладах вищої освіти України. Заклади вищої

освіти мають здійснювати підготовку інтелектуального генофонду нації, виховання духовної еліти, примножувати культурний потенціал, який забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх спеціалістів.

Н. Волкова вважала, що це може бути досягнуто через:

- виховання майбутніх спеціалістів авторитетними, високоосвіченими людьми, носіями високої загальної світоглядної, політичної, професійної, правової, інтелектуальної, соціально-психологічної, емоційної, естетичної, фізичної та екологічної культури;

- створення необхідних умов для вільного розвитку особистості студента, його мислення і загальної культури, шляхом залучення до різноманітних видів творчої діяльності (науково-дослідної, технічної, культурно-просвітницької, правоохоронної);

- збагачення естетичного досвіду студентів шляхом участі їх у відродженні забутих та створенні нових національно-культурних традицій регіону, міста, закладу вищої освіти;

- формування «Я» – концепції людини творця на основі самоосвіти, саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення, моральної самозавершеності;

- пропаганду здорового способу життя, запобігання вживанню студентами алкоголю, наркотиків, викорінення шкідливих звичок [15].

Цілеспрямоване формування готовності до педагогічної діяльності передбачає систематичне і комплексне використання принципів, засобів, форм, методів професійного виховання.

Результативність виховного процесу залежить від певних педагогічних умов, серед яких особливо значущим є співвідношення позиції особистості і системи педагогічних впливів. Виховний процес у закладі вищої освіти має свої особливості.

О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук визначали, що «студентство – це особлива соціальна група, що формується з різних соціальних утворень суспільства і характеризується особливими умовами

життя, праці, побуту, особливою суспільною поведінкою і психологією, для якої набуття знань і підготовка себе для майбутньої роботи у суспільному виробництві, науці і культурі є головним і здебільшого єдиним заняттям» [13].

О. Абрамчук акцентує увагу на тому факті, що студентство є складовою частиною такої суспільної групи як молодь. Як соціальна група вона наділена всіма якостями, властивими молоді. Водночас студентство має свої особливості. Однією з таких специфічних особливостей є соціальний престиж, оскільки більшість студентів усвідомлюють, що вищий навчальний заклад є одним із засобів соціального просування [2].

Отже, студентство – це мобільна група, метою існування якої є організована за певною програмою підготовка до виконання професійних і соціальних ролей у матеріальному і духовному виробництві.

Л. Романюк визначав, що «студентство як соціальна група функціонує в системі вищої освіти, виступає як об'єкт виробництва, предметом якої є не річ, а сама людина, особистість. Тому головною формою виробництва є навчально-освітня діяльність» [58]. Спільна праця сприяє виробленню у студентства згуртованості та колективізму. Сам процес навчання у закладі вищої освіти передбачає включення студентства в систему соціальних суспільних відносин, заміщення позицій і засвоєння соціальних цінностей.

Важливою особливістю студентства є те, що активна взаємодія з різними соціальними утвореннями суспільства, а також специфіка навчання у закладі вищої освіти створюють для студентів великі можливості для спілкування. Тому досить висока інтенсивність спілкування – це специфічна риса студентства.

З метою активного використання їх, педагогу закладу вищої освіти необхідно усвідомити такі загальні психологічні вимоги або методичні принципи виховання студентів:

1) принцип включення особистості у значущу для неї діяльність, оскільки лише таким чином педагог може сподіватися на повноцінну активність вихованця, яка в умовах організованого виховного процесу забезпечить його

саморозвиток;

2) принцип зміни соціальної позиції студента передбачає закладання в соціальну технологію виховного процесу умов, які дають вихованцеві змогу обирати різні соціальні позиції;

3) принцип цілеспрямованого творення емоційно забезпечених ситуацій приписує, насамперед, стимулювання співпереживань дитини як психологічного механізму;

4) принцип демонстрації наслідків вчинку вихованця для референтної групи, тобто людей, ставлення й оцінка з боку яких для нього важливі;

5) принцип розвитку особистісної і соціальної рефлексії вихованця передбачає систематичне спонукування його до усвідомлення й аналізу своїх намірів і характеру поведінки, її впливу на почуття й ставлення навколишніх, прогнозування їхніх соціальних очікувань [49].

Процес становлення студента як спеціаліста складається з декількох етапів: усвідомлення соціальної ролі праці педагога, сприйняття вимог педагогічної професії, усвідомленого пред'явлення цих вимог до себе, самовиховання необхідних якостей, моделюючих особистість вчителя, реалізації творчої діяльності. Ці етапи професійного становлення майбутнього спеціаліста складають основу професійно-педагогічного виховання у закладі вищої освіти, процес якого включає в себе навчальну, наукову, позааудиторну та громадську роботу.

В. Кремень зазначав, що велика увага має бути приділена використанню виховного потенціалу навчальних предметів, які формують філософсько-світоглядну позицію, науковий досвід, пізнавальну активність і культуру розумової праці, навички самоврядування, соціальної активності і соціальної відповідальності, політичну культуру студентів; розвивають почуття любові до Батьківщини і свого народу, правосвідомість; сприяють виробленню свідомого ставлення до праці, естетичної культури і фізичного вдосконалення [33].

Активне засвоєння суспільно-історичного досвіду майбутніми вчителями забезпечує діяльнісний підхід.

Цілісність цього досвіду забезпечує системний підхід в організації виховного процесу у педагогічних закладах вищої освіти.

В умовах розбудови української державності і подальшого розвитку незалежності України реальною методологічною основою виховання як соціального явища є ідеологія державотворення зорієнтована на загальнолюдські та національно-культурні цінності. Теоретичною основою виховної діяльності в наш час є новий національно-культурний зміст, звернення до коренів етнопедагогіки, знайомство з іменами забутих предків.

Студент педагогічного закладу вищої освіти готує себе не лише до навчання дітей, а й до їх виховання. І перш ніж вчити дітей самоствердженню у суспільстві, він має сам навчитися цьому.

Тому головне завдання педагогічного вузу – це виховання громадянина не для того, щоб примусово нав'язувати йому зовнішні демократичні ритуали, залучати до споживацьких ідеалів, а вчити тим особистим якостям, котрі на засадах традиційно-зберігаючих та творчо-оновлюючих начал зроблять наше суспільство життєспроможним і дійсно громадянським, дійсно демократичним [14].

Специфіка виховного процесу у вищих педагогічних закладах полягає в тому, що він включає в себе формування педагогічної спрямованості майбутніх педагогів і основ професійної етики.

При організації виховного процесу важливо пам'ятати про умови його результативності, а саме:

- формування морального обличчя особистості відбувається на основі діяльності людини і її спілкування із оточуючими;
- співвіднесення зовнішніх впливів з індивідуальними особливостями особистості;
- знання джерел і рушійних сил її самовизначення [45].

Педагогічний заклад вищої освіти має сформувати культуру самовизначення у кожного студента. Життєве самовизначення більш широке поняття, ніж тільки професійне і навіть громадянське. Воно характеризує

людину як суб'єкта власного життя і власного щастя, яка самореалізує свої сили і здібності. Необхідно у майбутніх вчителів сформувати базову культуру. Базова культура є деякою цілісністю, що містить у собі оптимальну наявність властивостей, якостей, що дозволяють людині розвиватися в гармонії з суспільною культурою. Сьогодні варто звертати увагу на формування у майбутніх вчителів таких якостей, як: професійна гідність, вірність обов'язкам, діловитість, уміння вести дискусію, відповідальність.

Структурними елементами процесу виховання, на думку З. Курлянд, Р. Хмелюк, А. Семенова, є: мета, зміст, форми, методи і засоби виховання, його результат. Компонентами процесу виховання є: свідомість особистості студента, її емоційно-чуттєва сфера, звички поведінки [44].

Таксономія цілей в афективній (емоційно-ціннісній) сфері включає цілі формування емоційно-особистісного ставлення до явищ навколишнього світу на рівні: сприймання (моральних норм суспільства); інтересу (сформованості інтересу до моральних норм суспільства); готовності (реагувати певним чином на події, вчинки людей); засвоєння ціннісних орієнтацій; активного їх вияву.

Створення чіткої таксономії цілей у виховній роботі дає можливість професорсько-викладацькому складу концентрувати зусилля на головних завданнях, забезпечувати ясність і гласність спільної роботи викладачів і студентів, створювати еталони результатів роботи.

І. Зязюн вважає, що підвищенню ефективності виховної роботи у педагогічних закладах освіти, на нашу думку, могли б сприяти перспективні плани виховання студентів, які б координували організацію виховної роботи на рівні ректорату, факультетів, деканатів, кафедр, кураторів груп відповідно кожного року навчання, забезпечуючи єдність вимог і дій, наступність і перспективність виховного процесу протягом усіх років навчання студента [26].

Виховний процес у педагогічному закладі вищої освіти реалізує принципи виховання, що визначені Концепцією виховання дітей та молоді у національній системі освіти і склалися історично (єдність національного і загальнолюдського; природовідповідність; культуровідповідність; активність,

самодіяльність і творча ініціатива студентської молоді; демократизація виховання; гуманізація виховання; безперервність і наступність виховання; єдність навчання і виховання; цілеспрямованість; диференціація та індивідуалізація виховного процесу; етнізація; комплексний підхід; опора на позитивне) [32].

Основні напрями виховання реалізуються у педагогічних закладах вищої освіти у процесі навчання та позааудиторної діяльності студента.

Позааудиторна виховна робота у закладі вищої освіти проводиться на основі студентського самоврядування, активності і самостійності студентів за умови керівної ролі студентського активу і педагогічної допомоги викладачів. Позааудиторна робота стимулює формування особистості майбутнього педагога у контексті професіоналізації всіх виховних впливів на студентів.

Професіоналізація позааудиторної роботи вміщує, з одного боку, «спеціалізацію», тобто урахування специфіки факультету, а з іншого – «педагогізацію», яка враховує загальну професіограму педагога, надаючи всій системі навчально-виховної роботи у закладі вищої освіти педагогічної спрямованості, широко застосовуючи в практиці виховання прикладів із професіональної діяльності.

Позааудиторна виховна робота дозволяє надати процесу набуття професії особистісного забарвлення. Вона містить форми, які забезпечують вдосконалення загальної педагогічної підготовки студентів. Основними напрями професіоналізації позааудиторної виховної роботи можна вважати:

- врахування специфіки факультету при організації і проведенні виховної роботи із студентами;
- моделювання і розв'язання педагогічних ситуацій;
- широке використання форм, що відображають специфіку професійної діяльності майбутніх педагогів;
- вдосконалення умінь і особистісних якостей майбутніх вихователів у процесі включення їх до активної позааудиторної виховної діяльності;
- психолого-педагогічне обґрунтування методів і форм позааудиторної

роботи студентів.

Основними засобами і формами реалізації цих напрямів роботи у закладах вищої освіти є: диспути, вечори, читацькі конференції, бесіди, свята, лекції, зустрічі та інше.

Наприклад, серед основних заходів громадянського та патріотичного виховання можна назвати:

1. Бесіди та лекції з патріотичної тематики про історію, культуру, літературу і мистецтво різних народів і країн, про їх культурні взаємозв'язки;
2. Екскурсії історичними та літературно-мистецькими місцями України;
3. Диспути про культуру міжетнічних відносин;
4. Вечори і зустрічі поколінь;
5. Відзначення ювілею просвітників, письменників, діячів літератури, науки, культури, мистецтва.

Серед форм позааудиторної виховної роботи з педагогіки можуть бути:

- педагогічні інформації;
- диспути на педагогічні теми;
- читацькі конференції;
- усні журнали (можливі такі назви журналів: «Педагогічний кругозір», «Хочу все знати», «Серце віддаю дітям», «Сторінки життя видатних педагогів», «У нас в гостях педагоги-новатори»);
- бесіди за круглим столом;
- вечори на педагогічні теми;
- конкурси «Шукаємо педагогічні таланти»;
- педагогічні тижні;
- педагогічні гуртки;
- студентський клуб «Вчитель».

Історично склалося, що реалізація виховної роботи у студентських групах здійснюється через інститут кураторів. Це управлінська ланка, яка взаємодіє з іншими у системі позааудиторної виховної роботи і забезпечує її організацію нагрівній студентської академічної групи. Результатом діяльності куратора є

набуття молодою людиною соціального досвіду поведінки, формування національної самосвідомості, ціннісних орієнтацій і розвиток індивідуальних якостей особистості.

Встановлено, що соціальна активність являє собою не яку-небудь окрему рису особистості, а її інтегральна властивість. Як концентроване вираження її соціально-діяельнісної сутності, вона реалізується в різних видах предметної діяльності, здобуваючи в кожному випадку специфічну структуру. Відповідно до цього вона проявляється як активність суспільно-політична, трудова, моральна, художньо-естетична [29].

На підставі результатів педагогічних досліджень можна сказати, що необхідно значну перебудову змісту суспільної роботи, підвищення її ролі, значимості в житті підростаючого покоління й суспільства, пошуки більше різноманітних форм роботи, здатних охопити що вчиться молодь із урахуванням її інтересів і запитів, що у свою чергу буде сприяти формуванню соціально активної особистості.

Проблемі вдосконалювання виховання в нашій країні сьогодні приділяється чимало уваги. Уже запропоноване не зухвалих особливих суперечок основний напрямок удосконалювання – гуманізація. Гуманізм, людяність – ідея, що здобуває величезну популярність у сучасному світі.

Внутрішню ясність, визначеність ідея гуманізації виховання може знайти лише в результаті з'ясування сутності людини, людяності. Представляється небезінтересним варіант аналізу сутності людини через взаємодію його колективістських і індивідуалістичних рис, цінностей і цілей.

Можна для наочності обрисувати схеми крайніх, полярних уявлень про гуманізм. У першому варіанті гуманізм виступає як твердження суспільного інтересу в якості основного, що заміняє собою всі інші інтереси, потреби, мети в структурі особистісної мотивації. І відповідно гуманізація виховання є процес наближення до формування абсолютно «суспільної особистості» через подолання її індивідуально значимих мотивів. В іншому варіанті гуманізм може розглядатися як розвиток індивідуальності, індивідуального егоїстичного

інтересу як єдино значимого для особистості. Таке подання про людяність веде до прямо протилежним реформ, здійснюваним під гаслом «гуманізація виховання». Тут головним буде подолання що нівелює специфіку індивідуальності впливу загальнозначущих цілей і цінностей [41].

Для кожної конкретної національної системи виховання в конкретний історичний момент виконання цього завдання припускає виявлення виникаючого дисбалансу між «суспільною» і «індивідуальною» орієнтацією й подолання його. При цьому необхідно враховувати, що засоби не повинні суперечити національній традиції формування особистості.

Отже, основними напрямками виховної роботи у закладі вищої освіти є: формування наукового світогляду; громадянське та патріотичне виховання; правове виховання; моральне виховання; художньо-естетичне, трудове, фізичне виховання; екологічне виховання; професійно-педагогічне виховання.

1.2. Педагогічна характеристика методів виховання у закладі вищої освіти

Успішна виховна діяльність, як визначено в працях С. Вітвицької, неможлива без з'ясування критеріїв вихованості, регулярного отримання інформації про зміни, що відбуваються в особистості під впливом виховання. Передумовою цього є погляд на виховання як на цілеспрямований процес «проектування» особистості, створення умов для її становлення, розвитку і самореалізації у всіх сферах життєдіяльності [14].

Для кожного вікового періоду притаманні відповідні показники і критерії вихованості. Важливим критерієм вихованості є особистісні якості, передусім духовні, моральні та патріотичні, в яких найвиразніше виявляється сутність її внутрішніх, суб'єктивних ставлень до явищ суспільного життя, людей, праці, до себе, до трансцендентних цінностей.

Критеріями вихованості слугують лише ті якості особистості, що

сформувалися в єдності мотиву та дії. Саме сформованість соціально цінних мотивів дій і вчинків, передусім морально мотивованої активності, є одним із надійних критеріїв вихованості особистості, який свідчить про ефективність усіх видів виховання.

Встановлено, що критеріями вихованості є єдність слова і дії, поведінки, рівень довільності поведінки. Моральна стійкість студента, вміння перемагати труднощі неможливі без уміння керувати своїми бажаннями, поведінкою. За високого рівня моральної вихованості моральна поведінка здійснюється під впливом безпосередніх моральних потреб, без боротьби мотивів.

Вітчизняні педагоги показниками вихованості вважають такі важливі якості особистості, як патріотизм, гуманізм, відповідальність, чуйність, сумлінне ставлення до праці, дисциплінованість, активність, принциповість, цілеспрямованість, допитливість, естетичний розвиток, прагнення до фізичної досконалості [44].

Одним із критеріїв патріотичної вихованості студентів є рівень сформованих патріотичних потреб, почуттів, звичок. Здатність діяти під впливом власного наміру, переборювати всі інші спонукання, бажання, які заважають його реалізації, свідчить, що студент свідомо керує своїми мотивами та поведінкою. Морально й патріотично вихованим вважається не той, хто може діяти морально, а той, хто не може чинити аморально та непатріотично. Для цього потрібні не лише знання у сфері моралі, а й моральні почуття, мотиви поведінки.

Визначення рівня вихованості студента передбачає безпосереднє оцінювання його якостей, цілеспрямоване спостереження за поведінкою та діяльністю, інші методи (анкетування, бесіда, монографічне вивчення).

Вивчення відповідних літературних джерел свідчить, що процес формування патріотичних якостей особистості студента можна представити у вигляді послідовних компонентів :

- мотив – як вид потреби у цілому;
- дії – у сфері цілепокладання у вигляді уміння;

- операції – у вигляді розумових і практичних дій, які потребують прояву конкретних знань моральних норм [11].

Розглянемо методи виховання, які використовують педагоги закладу вищої освіти. Методи виховного впливу (методи виховання) – це конкретні шляхи впливу на свідомість, почуття, поведінку школярів для вирішення педагогічних завдань і спільної діяльності (спілкування), останніх учителем-педагогом.

Метод може бути визначений як спосіб педагогічного управління діяльністю, у процесі якої здійснюється самореалізація особистості, її соціальний і фізичний розвиток.

Метод не можна розглядати поза змістом виховання, поза педагогічною системою, в якій він застосовується, поза особливістю відношень педагога з конкретною особистістю школяра з їх групами і колективами. Вибір і використання методів здійснюється у відповідності з педагогічною метою (оперативна, стратегічна), яка ставиться з урахуванням специфіки громадсько-виховного середовища, віком індивідуально типологічних особливостей учнів (зокрема з обліком акцентуації їх характерів, можливих нервово-психічних розладів різного ступеню тяжіння навіть патології) рівнем вихованості конкретних колективів (класів) [47].

Методи виховання, з якими вони пов'язані. Останнім є перш за все предмети матеріальної та духовної культури, які використовуються для вирішення педагогічних завдань

Методи виховання реалізуються через діяльність педагога-вихователя, засоби можуть впливати поза неї. Скажімо, виявити вплив газети, книги, кінофільмів, телепередач і без педагога (нерідко і всупереч радам учителів, якщо ці засоби несуть аморальну інформацію).

В. Ягупов зазначав, що методи виховання сприяють реалізації його основних принципів і, здебільшого, трактуються як способи досягнення мети у справі формування, вдосконалення особистості. Існує кілька класифікацій методів виховання, але немає остаточної. Вони найчастіше поєднуються у

групи, які орієнтовно можна представити так: методи переконання, тренувальні методи (методи вправ), методи стимулювання поведінки, методи самовиховання [72].

Так, до методів переконання відносять методи словесного впливу, такі як пояснення, розповідь, бесіду, приклад, дискусію, доповідь, диспут, лекцію. Ці методи спрямовані впливати на свідомість, почуття і волю студентської молоді, формувати у них необхідні для правильної життєвої організації риси.

Пояснення полягає в тому, щоб на основі інформації про необхідність тлумачення конкретних фактів, явищ, подій довести студентові важливість прийняття тих чи інших рішень, акцентувати його увагу на доцільності свідомого ставлення до оточуючої дійсності, своїх прав і обов'язків. Пояснення має сприяти розвитку навиків правильного оцінювання стосунків у межах етносу, колективу однодумців, соціумі, суспільстві, державі, світовому співтоваристві тощо. Метод пояснення застосовується як в індивідуальній роботі зі студентами так і в колективній. Він прийнятний і після застосування інших методів для проведення уточнень, тлумачень і т.п.

Розповідь як метод виховання використовується у закладі вищої освіти для донесення студентам актуальної інформації з різних сфер життя суспільства для вироблення у них конкретних суджень, рішень, а, можливо, і позицій щодо фактів, явищ, подій суспільного життя [72].

Бесіда застосовується для виявлення рівня розуміння студентами різномірних життєвих фактів, явищ, подій і здійснення узагальнень щодо їх значущості. Вагомою у виховному процесі закладу вищої освіти є етична бесіда, яка часто ґрунтується на проблемах навчального, ідеологічного, комунікативного порядку. Вона є найбільш поширеним методом у виховній практиці кураторів.

Метод прикладу сприяє усвідомленню студентами правильності вибору рішення з приводу поведінки, організації життя, забезпечення рівня спілкування тощо через орієнтацію на особистості, їх поведінкову діяльність у різномірних ситуаціях. Перед усім важливим є приклад батьків та старших

членів сім'ї, які, вибудовуючи власні стосунки, впливають позитивно чи негативно на молодих представників родини і сприяють цим самим розвитку у них певних якостей характеру. Не менш значущим залишається приклад окремих представників професорсько-викладацького складу, самого куратора, визначних особистостей, друзів.

Дискусія спонукає до пошуку істини, виявлення суттєвої інформації, правильної оцінки того, що відбувається в країні і цілому світі, активної розумової діяльності.

На нашу думку, названі нами методи переконання є універсальними. Вони можуть застосовуватись у вихованні студентів різновікових категорій.

Доповіді на теми виховного характеру готують як педагоги-куратори, так і студенти. Підготовка до них потребує серйозного усвідомлення проблеми, обґрунтування власної позиції щодо її розв'язання, психологічного налаштування на непередбачене сприйняття змісту виступу слухачами тощо. Доповідь має містити переконливі аргументи, актуальні положення.

Диспут у студентському колективі, як зазначала С. Вітвицька, може бути попередньо передбачений куратором або організований у процесі розгляду студентами якоїсь нагальної проблеми. Успіх його буде забезпечений у випадку кваліфікованого керівництва куратором чи представником професорсько-викладацького складу ходом обговорення виниклих (поставлених) проблем з врахуванням оригінальних позицій студентів щодо їх вирішення. Диспути залишають позитивні чи негативні враження і ефективно впливають на формування моральних якостей особистості [14].

Лекція виховного порядку організовується куратором за бажаннями студентів на запропоновану ними або педагогом тему. Важливо, щоб лектор був попередньо знайомим з молоддю, яка слухатиме його виступ, або з професорсько-викладацьким складом закладу вищої освіти, де навчаються студенти. Лекція має пробуджувати активність думки слухачів, спонукати їх до розвитку аналізу проблеми представленої у її змісті шляхом подальшої дискусії.

Тренувальні методи (методи вправ) є ефективними через обов'язкову повторюваність дій і вчинків і на основі цього їх якісне засвоєння. Відомо, що виховні вправи сприяють організації праці студентів, правильному розподілу часу для їх різносторонньої діяльності, дотриманню прийнятих у суспільстві норм і правил співжиття.

Вправи вимагають неодноразового повторення дій і вчинків. У результаті їх виконання виробляються навички і звички, засвоюється нова інформація, поповнюється досвід. Метод вправ у закладі вищої освіти має дещо інше змістове наповнення, ніж у інших сферах життєдіяльності молоді. Він цінний тим, що створюються умови, за яких, виконуючи завдання куратора, студент отримує задоволення від виконаної роботи і прагне продовжувати виконання практичних дій. Це сприяє виробленню переконань, які впливають на його подальшу поведінку. У минулому метод вправ називався привчанням, яке реалізувалося через тренування, показ, спрямування на постійний самоконтроль. Вагомими є вправи у процесі діяльності, а, також, режим праці і відпочинку, доручення тощо. Вони теж мають відмінності при порівнянні сфер застосування [14].

Вправи у процесі діяльності організуються при наявності умов для забезпечення поведінкової діяльності студентів у відповідності до напрацьованих і прийнятих суспільством норм і правил. Правильно організована куратором вправа включає в свій зміст усі необхідні для волевиявлення студента компоненти. Це спонукає його чинити так, як слід: без порушень традицій. Наслідком кількаразового повторення вправи буде беззаперечне і чітке виконання запрограмованої дії. У давнину вправи у процесі діяльності співвідносились із так званим вправлянням, яке застосовувалось при необхідності вплинути на стан дій, поведінки, ставлення до себе і оточуючих конкретної людини. При цьому найчастіше застосовувались прийоми: вимога, нагадування, контроль.

Режим праці і відпочинку як складова методу вправ впливає на формування вольових якостей характеру студента, його організованості,

дисциплінованості. Чіткий розподіл видів діяльності за часом спонукає до повторювання дій, умілого керівництва своїми бажаннями, вироблення системи корисних і позитивних звичок. Режим сприяє виконанню максимальної кількості різноманітних видів діяльності, доведенню до завершення розпочатих справ, організації щоденного повноцінного відпочинку, економії часу.

У закладі вищої освіти застосовується «система доручень, виконання яких формує ділові якості, стимулює вироблення у собі уміння підтримувати діалог, при потребі стримуватись, доводити розпочату справу до кінця» [35].

Метод доручень застосовується вибірково, оскільки студенти не всі однаково налаштовані на виконання побічних завдань і часто свідомо не прагнуть до формування окремих якостей. Він спрямований на формування почуття обов'язку, відповідальності, діловитості, дипломатичності, виконавської дисципліни, підвищення рівня комунікативних здібностей, ініціативності, уміння долати труднощі тощо.

Методи стимулювання застосовуються кураторами та іншими педагогами для активізації діяльності особистості або пробудження її до діяльності. У якості стимулу може виступати педагогічна вимога, висловлена в різних формах у залежності від того, які особливості характеру переважають у студента; означена перспектива, що орієнтує на необхідність долати труднощі на шляху до досягнення поставленої мети. Вона полягає у постановці привабливої цілі, яка спонукає вихованців до її виконання; змагання, організовані для загального посилення працездатності колективу, виховання волі і характеру; схвалення і осуд, спонукаючі до виправлення недоліків, продуманого спілкування, виважених вчинків; громадська думка, як «активна і впливова сила». Громадська думка може формуватися у разі наявності індивідуального, колективного і соціального факторів взаємодії [32].

До методів стимулювання також відносяться заохочення і покарання.

Заохочення втілює у собі педагогічний вплив на особистість через позитивну характеристику чи оцінку її діяльності. Воно сприяє розвитку у студента бажання самовдосконалюватись, правильно орієнтуватись у подіях та

ситуаціях. Особливо впливовим є колективне схвалення, яке помножує активність особистості, спонукає до подальшої роботи. Щоб заохочення мало якісний вплив, воно повинно бути безпомилковим, чітко обґрунтованим, пронизаним доброзичливістю.

Покарання коректує поведінку студента, викликає хвилювання, почуття сорому, бажання не повторювати допущених помилок. Воно направляє його поведінку, розвиває і посилює вольові якості і характер. Вибір міри покарання залежить від індивідуальних особливостей особистості, яка здійснила порушення, якостей її характеру і, відповідно, від рівня авторитету куратора, який прагне через покарання вплинути на свідомість студента. Застосовуючи метод покарання педагог має спиратись на колективну та громадську думку.

Заохочення і покарання вимагають від кураторів і професорсько-викладацького складу педагогічної майстерності, направленої на корекцію дій, вчинків, поведінки загалом. Покарання варто застосовувати тільки у випадку встановлення провини, не користуючись при цьому здогадками. У випадку крайньої необхідності варто привернути увагу колективу студентів до негативного вчинку ровесника і заручитись їх підтримкою.

Методи самовиховання спрямовуються на формування конкретних якостей особистості, які сприяють їй стати визнаною суспільством і колективом ровесників чи наставників. До їх застосування спонукають зовнішні (ідеологічні, суспільно-політичні, особистісні) і внутрішні (матеріальні, духовні потреби, інтереси) фактори. Одні студенти займаються загартуванням організму, інші студенти – регулюванням емоційних станів, особливостей свого характеру, витримки тощо. Методами самовиховання є орієнтація на приклад із життя, участь у добродійній діяльності, гартування волі, аналіз ідеальних явищ, усвідомлена жертвовність [22].

Орієнтація на приклад із життя сприяє вдосконаленню своїх якостей через порівняння їх з якостями іншої людини, її суспільною активністю, професійною успішністю, сімейним благополуччям тощо.

Участь у добродійній діяльності додає людині впевненості у собі і своїх

вчинках, організовує і «шліфує» особистість.

Гартування волі уможлиблює вироблення стійких рис характеру, здійснення переконливих вчинків, допомагає професійному росту тощо.

Аналіз ідеальних явищ орієнтує на шляхетну поведінку, дотримання норм етикету, своєрідного стилю життя.

Усвідомлена жертвовність є проявом поступливості, сили волі, без якої неможливо перебороти у собі бажання триматись на певному рівні і не ризикувати задля добра когось [32].

Реалізація методів виховання здійснюється через засоби, які усвідомлюємо як «той вид діяльності, явище чи предмет, які можуть впливати на особистість у певному напрямку». У давнину розрізняли природні і надприродні засоби виховання. До природних належали рідна мова, фольклор, народна міфологія, національне мистецтво, навколишня природа, домашній побут, традиції, звичаї, обряди, символи, тощо. Надприродним засобом виховного впливу на особистість вважалась релігія. В умовах сьогодення значення цих засобів продовжує залишатись вагомим, особливо у закладі вищої освіти, де проявляється високий рівень свідомості молоді і її потягу до всього рідного, знайомого і актуального, тому коротко охарактеризуємо кожен із них.

Рідна мова вважається найбільш дієвим засобом виховного впливу, який без перебільшення можна назвати універсальним, оскільки він має найсильніший вплив на свідомість представників різних етносів. Відомо, що, засвоюючи рідну мову люди поступово стають носіями національного змісту, духу: засобами рідної мови у них найефективніше формується національна психологія, характер, світогляд, свідомість і самосвідомість та інші компоненти духовності народу». Рідна мова, звана у народі материнською, здійснює благотворну функцію особистісного росту кожної людини.

Фольклор – нестаріючий засіб впливу на емоційний стан та духовний розвиток особистості. Він сприймається людьми різних вікових категорій та соціальних груп і тому студентство не залишається поза його впливом. Не даремно науковці відзначають, що «у фольклорі – першовитоки оригінального

світосприйняття, самобутнього тлумачення явищ природи і людського життя. У думках, піснях, прислів'ях і приказках, скоромовках, лічилках та інших фольклорних перлах у високо поетичній і глибоколіричній формі відображено весь культурно-історичний, мистецький шлях українського народу». Фольклорні джерела кожного народу є носіями його ідей, прагнень, переконань і тому завжди справляють враження, які впливають на формування думки, ставлення до чогось, оціночного судження і т. п.

Як зазначено І. Зязюн, Л. Крамушко, І. Кривоніс, народна міфологія допомагає усвідомити студентам національну самобутність свого народу, його особливості, цінності, різноманітні надбання. Користуючись при потребі характеристикою міфічних образів педагогіки можуть формувати у молодих поколінь повагу до роду, суспільної діяльності, застерігати від поганих вчинків, звичок, правопорушень, породжувати впевненість і застрашньому дні тощо [42].

Мистецтво є теж засобом виховного впливу, оскільки являється виявом творчого генія свого народу, носієм його духовних надбань і численних виховних аспектів.

У студентському колективі з виховною метою може бути використана інформація про мистецтво танцю, співу, гри на музичних інструментах тощо задля формування естетичної культури вихованців.

Навколишня природа – незмінний засіб виховання молоді. Вона є підґрунтям національної духовності, культури. Астрономічні, географічні та інші фактори природи обумовлюють специфіку характеру, психології, світогляду кожного народу. Природні явища впливають на спосіб мислення. Від них великою мірою залежить розвиток виробничої, культурної, побутової сфер, тому заклади вищої освіти, готуючи майбутніх фахівців для різних галузей науки, мистецтва, промисловості, сільського господарства мають враховувати і використовувати як засоби виховання цінності навколишньої природи.

Домашній побут впливає на рівень етновиховання молодого покоління.

Він включає оформлення помешкання, садиби, наповнення кімнат необхідними для вжитку речами та відповідне їх оздоблення. Домашній побут доповнюється взаємостосунками у сім'ї: шанобливим ставленням до її старших членів, повагою до них, батьківською і материнською любов'ю до дітей, їх прив'язаністю до отчого дому. Його характерною ознакою є незрима підтримка бажання молоді мати затишок, захист, місце для ґрунтовного обмірковування своїх планів тощо.

Традиції у теорії виховання закладу вищої освіти відіграють роль таких засобів, які втілюють народні філософські ідеї і стверджують найсуттєвіші духовні цінності: взаємостосунки між людьми, любов до рідного краю, землі. Символи є важливими засобами патріотичного виховання молоді. Державну, політичну, економічну, національну незалежність України символізують герб (тризуб), прапор (жовто-блакитний), гімн, герби різноманітних географічних і історичних зон України [32].

Релігія як надприродний засіб виховного впливу на особистість сприяє плеканню національного духу, збереженню етноособливостей кожної людини. Під її впливом у багатьох людей розвивається віра в майбутнє, формуються гуманні погляди на суспільство, оточення, природу, трудові стосунки тощо.

Охарактеризовані нами методи та засоби виховання у ЗВО не вичерпують проблеми якості педагогічного впливу на особистість. Вони лише засвідчують факт необхідності посиленої праці професорсько-викладацького складу над подальшим забезпеченням їх якісного змістового наповнення

Таким чином, методи можна згрупувати. У науковій педагогіці є різні класифікаційні схеми. Аналіз цих класифікаційних схем – діло теоретичних досліджень, а для практичної роботи учителя більш за все витікає: по-перше, методи, за допомогою яких пер за все формулюються погляди, тих яких виховують, та здійснюється оперативний обмін інформацією в педагогічній системі між її членами; по-друге, методи, за допомогою яких перш за все організується діяльність, тих яких виховують і стимулюють позитивні її мотиви; по-третє, методи, за допомогою яких перш за все стимулюються

самооцінка і надається допомога тим яким виховують, в саморегуляції їх поведінки, в саморефлексії, самовихованні, а також здійснюються офіційні оцінки вчинків студентів [54].

До першої групи відносяться: різні види викладення і подання інформації (що пояснює і що приписує) у формі навіювання, розповідання, діалогу, доказу, інструктажу, репліки, розвернутої розповіді лекційного типу, звертання – призиву . Всі ці види інформаційного впливу мають функцію переконати та за їх допомогою педагоги вирішують відповідні головні завдання: сформулювати погляди про те, що таке добре і що таке погане, погляди про добро і зло, про допустиме та недопустиме. Звичайно, разом з цим світоглядним розвитком і на основі цього формуються позитивні мотиви діяльності та спілкування. Цю групу інформаційних впливів узагальнено називають методи переконання.

До другої групи відносяться: різні види завдань на діяльність, змагань, показ зразків та прикладів, створення ситуацій успіху. Це – методи вправ (залучень).

До третьої групи відносять: різні види заохочувань, зауважень, покарань, ситуацій контролю і самоконтролю, ситуацій довіри, критики і самокритики. Це – методи оцінки, самооцінки.

Отже, зміст виховання, як і його процес, надзвичайно багатогранний. В одних випадках переважають завдання формування свідомості і вливу на неї, в інших – формування моральних, естетичних та інших почуттів і також впливу на них; завдання формування навичок, умінь, звичок. До того ж різноманітні сторони процесу виховання взаємопов'язані і взаємодіють між собою. Все це значною мірою ускладнює завдання створення системи загальних методів виховання студентів, надзвичайно важливої не тільки для теоретичної, а й для практичної вузівської педагогіки [62].

Методи виховання диференціюються насамперед у залежності від того, які саме якості особистості вони переважно формують. Досвід виховної роботи в середній школі та закладі вищої освіти дає можливість виділити дві основні групи методів виховання. Перша спрямована на формування свідомості,

навичок і звичок громадської поведінки студентів, досвіду суспільних відносин. Друга охоплює методи заохочення і покарання. При цьому важливо наголосити, що одні методи звернені переважно до свідомості, інші – до почуттів, звичок, умінь і навичок. З огляду на це у практиці виховної роботи не можна користуватися якимось одним методом, хоч яким би ефективним він видавався [63].

До методів формування свідомості за такого підходу можна віднести розповідь, пояснення і настанови, лекції, бесіди, диспути, оцінку дій студента, пробудження у нього почуття сорому, честі, совісті, приклад педагога. До методів формування навичок громадської поведінки і досвіду суспільних відносин входять організація громадської корисної діяльності студентів; привчання їх до прийнятих у суспільстві норм громадської поведінки; творчі (ділові) ігри, спрямовані на набуття досвіду суспільних відносин і норм громадської поведінки; змагання, безпосередньо не поширюване на академічну успішність.

Головним завданням другої групи методів виховання – методів заохочення і покарання - є, відповідно, стимулювання дальшого розвитку якостей особистості, що схвалюються в суспільстві, і припинення розвитку якостей, що мають негативне суспільне навантаження. До методів заохочення найчастіше відносять засоби морального або матеріального характеру (схвалення, довір'я, повага, оголошення подяки, преміювання, винагорода тощо), до методів покарання – особливі форми вияву громадських вимог до окремої особистості чи колективу [44].

Таким чином, методи виховання у закладі вищої освіти найчастіше розраховані на поступову, цілеспрямовану дію. Однак у практиці виховної роботи трапляються випадки, коли під впливом якихось особливих обставин студент (чи група студентів) вносить у колектив відносини, що згодом стають дезорганізуючими, а то й нестерпними. У подібних випадках така особистість (чи група студентів) усі громадські впливи відкидає. Будь-які спроби сформувати в неї позитивні норми поведінки виявляються марними, більш

того, вони лише поглиблюють конфлікт. За таких обставин можна повернути студента (студентів) на правильний шлях лише різким і швидким припиненням.

Соціальні, моральні й патріотичні цінності особистості як цілі виховання стають відправними у процесі виховання, внутрішнім надбанням особистості за певних умов її життєдіяльності за допомогою соціально-педагогічних механізмів, спрямованих на перетворення узагальненого соціального досвіду у внутрішню силу. Це спонукає студента до соціально значущої поведінки і діяльності і втримує його одночасно від асоціальних вчинків, що свідчить про перетворення ідей у внутрішній план особистості, у домінанти його життєдіяльності.

Ми вважаємо, що сутність логіки управління цим процесом в умовах закладу вищої освіти полягає у тому, щоб допомагати студентові не лише теоретично засвоїти виховні категорії й правила, а й у тому, щоб знати рівень готовності (бажання і можливості) студента щодо засвоєння зразків соціальної поведінки і педагогічних вимог, зону його «найближчого розвитку».

1.3. Соціалізація студентів закладу вищої освіти як педагогічна проблема

Соціалізація сьогодні окреслюється як складний процес входження індивіда в оточуючий соціум, що відбувається протягом усього життя. Отже, процес навчання студентів у закладі вищої освіти – черговий, закономірний етап цього процесу, що характеризується подальшим розвитком особистості студента у взаємодії з оточуючим макро-, мікро- і мезосередовищем; тривалим процесом засвоєння і відтворення соціальних норм і культурних цінностей, а також саморозвитком і самореалізацією у відповідному освітньо-виховному просторі. Одним з найважливіших напрямків соціалізації майбутнього педагога має стати участь у діяльності студентських соціальних загонів (волонтерський рух), метою яких є організація і здійснення різних форм соціально-педагогічної

допомоги, підтримки і захисту певним категоріям суспільства – людям з особливими проблемами існування і розвитку.

Вища освіта є багатограним компонентом макросередовища. У ході дослідження її впливу на становлення особистості можна виокремити дві групи актуальних проблем.

Перша група стосується проблематики функціонування вищої освіти як досить важливого інституту відтворення і розвитку культури суспільства. Виходячи з даної проблеми, ми вважаємо за доцільне сконцентрувати увагу на дослідженні змін у функціонуванні і розвитку соціуму, зокрема, тих елементів, які відіграють важливу роль у життєдіяльності студента і які повинні змістовно забезпечуватись системою вищої освіти.

Друга група актуальних проблем стосується вивчення проблем, пов'язаних з пошуком перспективних моделей організації навчального і соціально-виховного процесів, необхідних для формування більш сучасних та динамічних якостей особистості, які досить значущі як для індивідуального розвитку студента, так і для майбутнього розвитку суспільства.

Отже, можна говорити про діалектичний взаємозв'язок освіти і суспільства; зміна одного призводить до зміни другого компонента. На цю ознаку свого часу вказував Карл Манхейм, який досліджував освіту як «соціальний феномен», а не просто як «взаємний обмін між двома індивідами на рівні особистих відносин». Окрім того, відомий соціолог наголошував на тому, що «освіта може бути правильно сприйнята лише тоді, коли ми будемо розглядати її як один із способів впливу на людську поведінку і як один із засобів соціального контролю» [38, 480-481].

Загалом суть розуміння освіти Карлом Манхеймом відображається в трьох основних аспектах, які ми враховуємо в нашому дослідженні.

Перший аспект: освіта формує не особистість взагалі, а особистість у конкретному суспільстві і для даного суспільства.

Другий аспект: найбільш оптимальною одиницею для освітнього процесу є не індивід, а група. Групи розрізняються за кількістю її членів, цілями і

функціями. У ході процесу соціалізації виробляються різні моделі поведінки, яким підпорядковуються індивіди в групах.

Третій аспект: цілі освіти у суспільстві не можуть бути адекватно зрозумілими, доки вони відокремлені від конкретних ситуацій, в які попадає кожна група, і від соціального устрою, в якому вона формується [38].

Сьогодні система вищої освіти із інституту соціального дослідження і супроводу соціально-економічного розвитку суспільства більш активно проявляє себе серед провідних галузей соціального життя, входить до числа факторів, які визначають майбутнє країни.

Отже, можна сказати, що вища школа вступила в стадію фундаментальних змін, основу яких становить принципово нове мислення, орієнтоване на якісно нові умови життєдіяльності молодшої людини. Глибинні, сутнісні зміни, що відбуваються у механізмах відтворення культури, коли сам історичний період, в межах якого відбуваються фундаментальні зміни в житті суспільства, що стало рівнозначним з часом активної діяльності людини [10; 12; 19; 39; 54], відбивається на системі вищої освіти як компоненті соціального макросередовища.

Сьогодні з'ясовується, що прийняті в ньому традиційні форми і методи роботи не відповідають новим умовам і завданням. Тому деякі негативні тенденції, що проявлялися в першій половині дев'яностих років, є, безперечно, неминучими хибними підходами.

Як зазначають дослідники [3; 15; 41; 46; 64], ще й досі система освіти, як і в попередні десятиріччя, у своєму глобальному вимірі не завжди і не повною мірою задовольняє потреби соціального життя і особистості.

Сьогодні вся система соціального виховання у закладі вищої освіти покликана формувати нову свідомість і нове мислення молодого покоління. Нині перетворення і технологічні можливості людини, які відбуваються у макросвіті, повинні супроводжуватись посиленням ролі моральної основи здійснюваних перетворень, етичної обумовленості людської діяльності. І саме в цьому процесі система освіти і виховання має зіграти істотну роль. А система

соціального виховання в структурі вищої освіти має бути керованою випереджаючою системою, яка б передбачала і задовольняла потреби нинішніх і майбутніх поколінь, що відповідає духу нової цивілізованої моделі розвитку – моделі стійкого розвитку особистості [4; 21; 27; 50; 62].

На підставі висловленого можна зробити такий висновок: сьогодні майбутній розвиток соціуму все частіше проектується через інститут освіти і виховання, який має орієнтуватись, перш за все, не на поточні, а на перспективні цінності суспільства, які обумовлюють як образ майбутнього природного і соціального середовища, так і відповідного йому інтелектуального, морального і діяльнісного образу особистості.

Це твердження дозволяє окреслити фактори, які, зазвичай, значною мірою впливають на необхідність переходу до нової моделі освіти і виховання, адекватної тим кардинальним змінам, які відбуваються в суспільстві:

- традиційна система вищої освіти вела підготовку і виховання спеціаліста в умовах, які зберігалися досить стабільними як при завершенні навчання, так і протягом подальшої життєдіяльності особистості. Сьогодні вища школа зобов'язана готувати спеціаліста до життя у надзвичайно динамічному, суперечливому соціальному середовищі;

- традиційна система діяльності орієнтувалась на стійку систему знань, умінь і навичок, на певні норми життя. У сучасних умовах, коли період набуття знань скоротився до 3-5 років, трансформуються і видозмінюються особисті ідеали молодого покоління, то означені і запрограмовані знання, ідеали і норми життєдіяльності особистості уже не можуть бути провідною метою навчання і виховання студента;

- традиційна модель навчання і виховання майбутнього спеціаліста орієнтована на вироблення умінь застосовувати алгоритм дій при вирішенні професійних завдань, творчий компонент у ньому був присутній недостатньо. Метою вищої освіти як соціального середовища була не стільки підготовка творчого спеціаліста, скільки працівників, здатних репродукувати уже здобуті знання, ідеали, норми поведінки [29; 45; 71].

В сучасних умовах володіння інформацією, комп'ютерною технікою значною мірою перебирають на себе означені функції, що дозволяє спеціалістові посилювати свій творчий потенціал. А звідси постає завдання готувати спеціаліста, здатного до творчої діяльності, нестандартного мислення, гуманістичної поведінки; якщо традиційний підхід до майбутнього визначався технологічними можливостями теперішнього, то в сучасних умовах різко зросла роль гуманістичної концепції, яка лежить в основі життєдіяльності суспільства і визначає допустимі варіанти його розвитку, а в ньому кожного індивіда.

Такі, на нашу думку, основні ознаки, які визначають специфіку сучасної соціокультурної ситуації загалом, і освіти та виховання майбутнього спеціаліста зокрема. Вони відбиваються на системі вимог до підготовки і виховання спеціаліста як соціальної особистості і обумовлюють необхідність створення умов, які б сприяли посиленню розвитку кожної особистості.

Сьогодні можна з певністю говорити про те, що науковці виробили певну систему вимог до спеціаліста, яка досить ґрунтовно розкрита у Державному стандарті підготовки фахівців різного рівня. Аналіз даного стандарту привертає увагу тим, що в ньому чітко і на високому науково-професійному рівні окреслено комплекс знань і умінь, якими має володіти бакалавр, спеціаліст, але лише побіжно зазначаються ті людські якості, які необхідні йому як представнику того чи іншого соціуму. Очевидно, цей аспект ще потребує свого уточнення і поглиблення. Складається враження, що «професіоналізація» студента поглинула інший аспект – «гуманізацію», «людяність».

Уточнивши загальний теоретичний погляд на проблему виховання, зупинимося тепер на тих практичних аспектах, які треба враховувати, щоб взаємодія між куратором і студентською групою здійснилася; щоб спільно організована колективна творча справа (КТС) була однаково корисною як для студентів (передусім, звичайно), так і для кураторів, поповнюючи їх скарбничку педагогічного досвіду.

Перше, на що варто звернути увагу в цьому контексті, – це створення

середовища позитивної виховуючої взаємодії, яка може виявлятися у різних варіантах:

Якщо куратор працює з групою, то модель побудови їх взаємин максимально відкрита і продуктивна, оскільки він знаходиться у постійному контакті, взаємодії зі студентами групи, отримуючи значну інформацію про кожного зі студентів, їх уподобання, про характер взаємодії у групі.

Більш складним є варіант, коли куратору доводиться займатися виховною роботою з відривом від викладацької діяльності. У цьому випадку необхідно починати роботу з налагодження контактів у неформальній, психологічно комфортній обстановці. При цьому не слід забувати, що йдеться про дорослих людей, які мають достатньо багатий особистий, соціальний і професійний досвід, тому з самого початку необхідно будувати свої взаємини на паритетно-партнерських, довірливих, суб'єкт-суб'єктних началах. І в першому, і в другому варіантах однозначно можна стверджувати те, що ця праця має здійснюватися планово, обмірковано, з урахуванням можливостей і інтересів усієї групи студентів, окремих особистостей, особливостей і традицій вузу.

Друге, що привертає увагу в загальній методиці організації й проведення КТС у студентській групі, – це її цілеспрямована діагностика, яка має здійснюватися в кількох напрямках:

- склад групи: кількісний, статевовіковий, соціальний, національний, конфесійний; ставлення до майбутньої професії і процесу оволодіння нею;
- міжособистісні взаємини студентів (групи – курсу – факультету – міжфакультетські);
- інтереси і захоплення (особистості – групи – курсу – факультету – міжфакультетські);
- допомога у здійсненні адекватної самооцінки студентами рівня свого професійного розвитку (допомога в розробці Я-концепції);
- визначення, формування і розвиток активу групи (курсу, факультету, вузу);
- уточнення громадської думки, громадянської позиції з конкретних

проблем, питань;

- виявлення і педагогічна допомога, підтримка студентів групи ризику;
- виявлення студентів, що вимагають першорядної педагогічної допомоги і підтримки (біженці, сироти, студенти зі складними хронічними захворюваннями, серйозними матеріальними труднощами тощо).

Значущим на першому етапі взаємодії з групою є виявлення її лідерів, яких умовно можна поділити на лідерів-творців і лідерів-руйнівників. Ці дві групи розділяються відповідно на лідерів-організаторів (ділових лідерів), лідерів-ініціаторів, лідерів-генераторів, емоційних лідерів, лідерів-ерудитів та ін. При цьому кожен з лідерів керується обраним стилем діяльності. У період перших контактів з групою варто в ігровій формі провести діагностику лідерства.

У сучасній психолого-педагогічній науці є численні методики, які можна використати для цього, – тести, анкети, ігрові методики і т.п. Однак існує достатньо поширена думка про те, що ігрові методики мають застосовуватися переважно в дитячій аудиторії. Як показує ж практика, справа у відповідності ігрової методики вікові, статусу, ситуації в групі. Адже не секрет, що згуртовані дорослі групи (компанії) тим і вирізняються, що вміють добре відпочивати і веселитися, – на «капусниках», жартівливих конкурсах, іграх. Гра – це унікальний вид людської діяльності, властивий будь-якому вікові; на певному етапі життя вона набуває різних ознак, підтекстів (інтелектуально-пізнавальних; статево-рольових; професійно-орієнтованих тощо). Тому завданням куратора студентської групи є включення в ігрову методику, в безпосередню гру, переборення власних комплексів, відкритість для діалогу та гри [14; 15; 16; 17].

Якщо досягнуто створення сприятливої психологічної атмосфери, встановлено контакт куратора зі студентською групою, то можна поступово переходити до втілення методики КТС у студентському середовищі. Однак безпосередній її реалізації має передувати створення плану виховної роботи, який повинен вміщувати чітко сформульовану мету й завдання, узгоджені з

сучасною соціокультурною ситуацією регіонального та загальнокультурного порядку.

В організації виховного процесу студентів першокурсників важливо пам'ятати про такі умови його результативності, як: формування моральності особистості студентів відбувається на основі діяльності людини та її спілкування з оточуючими; співвіднесення зовнішніх впливів із індивідуальними особливостями особистості студента-першокурсника; знання джерел і рушійних сил самовизначення особистості.

В умовах закладу вищої освіти реалізація виховної роботи у студентських групах здійснюється через інститут кураторів. Це управлінська ланка, яка взаємодіє з іншими у системі виховної роботи і забезпечує її організацію на рівні студентської академічної групи. Саме куратори студентських груп можуть стати ефективними посередниками між суб'єктами освітнього – виховного процесу.

Застосовуючи в своїй роботі гуманістичні технології виховання, куратори можуть суттєво вплинути на формування єдиної корпоративної культури навчального закладу, забезпечити психологічні та організаційно-педагогічні умови для створення в університеті комфортного середовища, як ключового компонента соціальної ситуації розвитку особистості. Поєднуючи в своїй роботі викладацькі та виховні функції, куратор має можливість реально здійснити цілісний освітній процес, створивши систему тих специфічних взаємокомунікацій, що становлять собою соціальну ситуацію гармонійного професійно-особистісного розвитку майбутніх фахівців.

В. Ягупов зазначав, що куратор – це наставник і організатор, вихователь і консультант для студентів групи. Він повинен спрямовувати виховну роботу групи, розвивати у студентів активність, самостійність, ініціативу, почуття відповідальності та зацікавленості в навчанні [72].

Метою виховної роботи куратора, на думку П. Щербаня, є створення колективу в групі. Результатом діяльності куратора є набуття молодою людиною соціального досвіду поведінки, формування національної

самосвідомості, ціннісних орієнтацій і розвиток індивідуальних якостей особистості [71].

С. Вітвицька відзначала, що діяльність куратора студентської групи на першому курсі має високу соціальну значущість і займає одне з центральних місць у державотворенні, формуванні національної свідомості і духовної культури українського суспільства. Робота куратора закладу вищої освіти становить собою свідому, доцільну діяльність щодо навчання, виховання і розвитку студентів. Вона є двобічною – спеціальною та соціально-виховною. Спеціальна характеристика роботи куратора відображає зв'язок із суспільним розподілом праці. Куратор, як правило, працює з конкретною студентською групою протягом чотирьох-п'яти років [14].

В арсеналі роботи кожного куратора має бути картотека форм виховної діяльності чи картотека колективної творчої справи, яка може бути представлена:

- по-перше, в традиційному варіанті (пізнавальна, художня, спортивна, громадська, вільного спілкування і т.д.);
- по-друге, відповідно до традицій певного освітнього закладу, полікультурної специфіки області, регіону;
- по-третє, у вигляді проектів (соціальних, культурних, спортивних, екологічних тощо).

Не має сумніву в тому, що обговорення плану виховної роботи повинно бути спільною творчою справою куратора та студентської групи. Для цього необхідно використати найбільш ефективні у студентському середовищі методи обговорення, як-от: дисперсія міркувань, відкрита кафедра, презентація світу (Н. Щуркова), колективне спілкування, подвійне кільце Сократа, мозковий штурм (Д. Філіпс), синектики (М. Кларін), брейнстормінг. Всіх їх об'єднує одне – зібрання якомога більшого числа ідей, пропозицій щодо вирішення поставленого завдання, відкритість студентів у висловленні власної думки, звільнення від інерції мислення, стереотипів щодо процесу виховання у вузі, його значущості, усунення психологічного та емоційного затиснення,

виявлення витримки і коректності у сприйнятті й розумінні думок іншого [18].

Організація і проведення КТС у студентському середовищі передбачає певну послідовність кроків, етапів від замислу, початкової організації, розповсюдження інформації, до безпосереднього проведення, фіналу та підведення підсумків.

Н. Кичук відзначав, що в студентському житті перехрещуються лінії формальних і неформальних зв'язків. Але, на жаль, групи формуються за рішенням адміністрації, не враховуючи бажання студентів та інших факторів сумісності і рівня соціальної зрілості та щирої зацікавленості долею студента можна спостерігати рідко. Це не віртуальне припущення, а реальне положення цієї справи [8].

Отже, думаючи про покращення умов навчання і виховання, викладачеві та куратору слід цікавитись не тільки навчальними програмами і методами викладання, але й життям студента. Відомо, що люди відрізняються характером, інтелектом, здатністю до самооцінки, емоційністю. Ці індивідуальні здібності потрібно враховувати у процесі особистісно-середовищної взаємодії. Без цього неможливо ефективно впливати на студентство. Безумовно, якість набутих знань залежить від самого студента. Але не можна дозволити, щоб молодь університету проявляла себе як соціальна група тільки через цей провідний вид діяльності.

Таким чином, вивчення питання соціалізації дозволило визначитись у розумінні суті соціалізації в педагогічному аспекті. Це діяльнісно перетворювальний процес, в якому спрямовуються зусилля одного суб'єкта на іншого (вихованця), щоб допомогти йому виконувати соціальні функції, брати участь у соціальному, моральному розвитку суспільства. У результаті цього стало можливим виявлення наукового підґрунтя, що дозволило більш точно визначити межі формування соціальних якостей особистості студента-першокурсника закладу вищої освіти.

1.4. Особливості виховання студентів-першокурсників у закладі

вищої освіти

Основна увага на першому курсі, як зазначено в підручнику З. Курлянд, Р. Хмелюк, А. Семенова, повинна спрямовуватися на вивчення особистості студента, виявлення активу та вдосконалення його роботи, формування згуртованого колективу групи, засвоєння студентами особливостей навчальної діяльності та правил гуртожитку, прищеплення навичок самостійної роботи, роз'яснення важливої ролі вивчення суспільних дисциплін, педагогіки та психології, а також спеціальних предметів у підготовці майбутнього спеціаліста [44].

Куратору треба звернути увагу на формування зацікавленості студентів до суспільно-політичної діяльності, заохочувати їх до виконання окремих громадських доручень.

Структура плану роботи куратора в організації виховного процесу повинна відображати підхід до студента як до особистості та будуватися на основі системи виховання й реалізації його завдань та змісту.

Згідно зі своїм соціальним статусом та функціональними обов'язками куратор у своїй діяльності реалізує конкретні виховні функції. Діяльність куратора студентської групи здійснюється на підставі плану виховної роботи, розробленого на навчальний семестр, рік, згідно з перспективним та річним плануванням університету [43].

На кафедральному рівні виховної роботи у закладі вищої освіти педагогам необхідно враховувати те, що основними ланками кафедрального рівня організації і управління виховною діяльністю є заступники завідуючих кафедрами по вихованню і куратори студентських груп. Діяльність направлена на успішну адаптацію студентів молодших курсів (I-II) до умов навчання у вищому навчальному закладі, реалізацію прав та обов'язків студентів, духовно-етичному і професійному становленню особи майбутнього фахівця [43].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства суттєво підвищується роль самовиховання як найважливішого соціалізаційного

механізму навчально-виховного процесу у закладі вищої освіти. Пояснюється це зміненою соціально-політичною обстановкою, яка внесла суттєві корективи в механізми регуляції поведінки людей.

Саме в цьому квінтесенція педагогічного розуміння соціалізаційного процесу, який на інтеріоризаційному етапі передбачає сходження від засвоєння соціальних норм до формування особистісного до них ставлення, їх суб'єктивації, а на екстеріоризаційному – відтворення їх у різноманітних формах надситуативної поведінки. Особливе значення це має для нинішнього покоління українського студентства, яке першим входить у ситуацію громадянського становлення й професійної підготовки. Тому самовиховання в цьому контексті розглядається нами як провідний механізм, ефективність використання якого багато в чому визначає хід і результати студентської соціалізації.

Оскільки процес соціалізації триває упродовж життя людини, а самовиховання в соціалізаційному аспекті виступає як регулятор поведінки людини й провідний механізм соціалізації, то це дає нам підстави розглядати процеси самовиховання й соціалізації в єдиному смисловому полі.

Означені нами загальнотеоретичні ідеї, які розкривають педагогічну сутність самовиховання, лягли в основу побудови моделі самовиховання у студентів перших курсів за Л. Савчук [61].

На підставі вивчення практики самовиховання у першокурсників, а також досліджень, присвячених цим проблемам, визначаємо такі особливості:

1. Самовиховання в умовах закладу вищої освіти є особливим видом діяльності, який здійснюється студентом самостійно за підтримки викладачів і педагогічного колективу. Ефективність застосування підходу пояснюється його безпосередньою зверненістю на особистість, технологічними особливостями.

2. Важливою особливістю самовиховання є те, що воно здійснюється на основі сформованої Я-концепції особистості. Це відрізняє процеси самовиховання у закладі вищої освіти від школи, де Я-концепція тільки

формується.

3. Грунтуючись на ідеях більшості дослідників про вікову періодизацію процесу самовиховання, ми визначаємо самовиховання у закладі вищої освіти як особливий етап у загальній самовиховній періодизації, яка містить підліткове самовиховання, самовиховання старшокласників, самовиховання юнаків, самовиховання студентів, самовиховання дорослих. Внутрішні механізми студентського самовиховання зумовлені віковими й соціально-професійними особливостями студентів як особливої соціально-демографічної групи.

4. Самовиховання у закладі вищої освіти суттєво відрізняється від інших відзначених етапів такими характеристиками: а) значною автономізацією особистості студента; б) високим рівнем інтелектуального розвитку; в) максимально можливою в педагогічному середовищі матеріальною, духовною, сексуальною свободою, що є реальними, а не мнимими атрибутами дорослого життя; г) відсутністю звичного батьківського контролю за життям і проведенням часу, особливо для студентів, які мешкають у гуртожитку. Такий соціально-педагогічний фон робить неефективним використання педагогами форм і методів, які передбачають прямий виховний вплив. Основу педагогічної роботи з організації самовиховання у закладі вищої освіти повинне становити діалогічне спілкування й взаємодія, здійснювана в позанавчальній сфері, а принципом його організації може бути педагогічна підтримка.

5. Самовиховання являє собою гармонійну частину єдиного виховного процесу, направлено на професійне становлення студента і його успішну соціалізацію. Як продовження й складова частина цілісного виховного процесу самовиховання покликане забезпечити педагогічну завершеність усіх виховних впливів і сформувати механізми саморегуляції поведінки й діяльності студента.

6. Особливістю самовиховання у закладі вищої освіти є не тільки розуміння його як особливого виду діяльності, направленої на себе, але й реалізація в контексті з іншими видами діяльностей, що здійснюються у закладі вищої освіти. Виходячи зі специфіки нашої роботи, ми розглядали реалізацію

самовиховання в умовах позанавчальної діяльності. Це пояснюється тим, що в основі й самовиховання, і позанавчальної діяльності лежить свобода вибору, варіативність реалізації й можливість застосування критеріїв, які ґрунтуються на особистісних перевагах.

7. Наступною особливістю самовиховання у закладі вищої освіти є його виражена дискретність, яка визначається значною кількістю чинників, що впливають на здійснення студентом діяльності щодо свого вдосконалення. Назвемо чинники, що утруднюють процес самовиховання: а) відсутність у студента внутрішньої потреби в самовдосконаленні; б) неадекватність сприйняття своєї поведінки й розвитку відповідно до загальноприйнятих норм; в) стан здоров'я студента – ненормальний фізичний, психічний, емоційний стани; г) неможливість отримати педагогічну підтримку, «поштовх» до початку роботи над собою, невміння бачити перспективу саморозвитку, неготовність поділитись своїми сумнівами й проблемами з викладачем; г) суб'єктивне небажання займатися самовиховною діяльністю, саморефлексією, самоаналізом, викликане негативними зовнішніми впливами – наркотизація, алкоголізація, депресія, антисоціальне оточення тощо; д) відсутність навичок самовиховання, які нормативно формуються на попередніх етапах соціалізації (сім'я, школа).

8. Самовиховання у закладі вищої освіти являє собою найвищий етап самовиховної діяльності, яка характеризується, з одного боку, високим рівнем готовності до її здійснення, з іншого – складністю педагогічного забезпечення цього процесу, яке передбачає не пряме керівництво, а делікатну педагогічну підтримку. Така підтримка дозволяє зберегти в студента відчуття самостійності в прийнятті рішень і забезпечує максимально можливу в умовах вищого навчального закладу свободу поведінки [60].

Вивчення практики й порівняльно-зіставний аналіз літератури дозволяють визначити такі функції самовиховання студентів в системі вищої освіти:

1. Центральною виступає функція гармонізації, яка впливає з розуміння

того, що якщо в середній школі провідною функцією самовиховання є прискорення психічного розвитку, то у вищій – акцент переноситься на гармонізацію психічного й соціального начал особистості.

2. Друга функція визначається нами як стимулююча. При її реалізації змінюється ставлення особистості до різних видів діяльності, стимулюється її участь у видах, які раніше не викликали інтересу, розширюється їх номенклатура, завдяки самоконтролю й самоаналізу підвищується ефективність діяльності, знижується кількість помилок.

3. Функція розвиваюча, реалізація якої передбачає максимальний розвиток здібностей особистості, їх усвідомлення, розвиток.

4. Регуляційна функція реалізується в постійних процесах співвіднесення свого світовідчуття, поведінки, мислення із соціальними нормами, які функціонують у конкретному сегменті соціального життя.

5. П'ята актуалізуюча функція забезпечує «пробудження» й розвиток внутрішніх потенцій і особистісних якостей, які перебували в латентному стані.

6. Компенсуюча функція, покликана за допомогою прийомів самопереконавання, самонавіювання, самостимулювання допомогти студентові позбавитись від психологічних комплексів, викликаних і реальними недоліками, і мнимими, сформованими на попередніх соціалізаційних етапах.

7. Сьома функція – проектувальна, у ході якої студент, який досяг високого рівня самовиховання, на основі адекватної самооцінки своїх можливостей здатен визначити плани не тільки на час навчання у вищому навчальному закладі, але й на тривалу життєву перспективу.

8. Остання критеріальна функція, на відміну від попередніх, носить утилітарний характер. Мається на увазі, що рівень готовності до самовиховання й регулярність його здійснення в цьому випадку відображає не внутрішні процеси саморозвитку, а служить показником ефективності організації виховного процесу у закладі вищої освіти. Ступінь її прояву свідчить про високий рівень педагогічної культури, майстерність педагогів, їх професіоналізм.

Оскільки самовиховання не є самостійним дослідницьким завданням, а розглядається в контексті студентської соціалізації, ми вважаємо за можливе не вдаватися до побудови детальної моделі, а обмежитись описом загальної схеми, яка відображає логіку процесу в системі закладу вищої освіти.

У якості базових критеріїв самореалізації, які становлять частину єдиної критеріальної основи процесу самовиховання, ми використали класичні критерії самореалізації (самоздійснення), сформульовані С. Савченком, [60].

Адаптовані до закладу вищої освіти, вони так виглядають:

- ставлення до іншої людини як до самоцінності, визнання примату особистості студента над його вузько професійним становленням;
- усвідомлене прагнення не зупинятися на досягнутому, здорове почуття незадоволеності зробленим, бажання удосконалюватись у різноманітних видах діяльності;
- здатність до самовіддачі, любові й взаємоповаги як способу реалізації цього ставлення;
- схильність до вільного вибору діяльності, творчий характер її здійснення;
- здатність до самопроектування, визначення пріоритетів свого саморозвитку, знаходження адекватних шляхів самореалізації;
- відчуття задоволення від участі в позанавчальній діяльності, усвідомлення повноти самореалізації себе в обраному виді діяльності;
- відповідальність перед собою, однокурсниками, викладачами за результати діяльності;
- наявність установки на соціально активний спосіб життя на соціалізаційних етапах.

Зупинімося на її особливостях в процесі самореалізації студентів.

Ми виходимо з того, що в основі педагогічної підтримки процесу самореалізації лежить прагнення викладача й усього педагогічного колективу закладу вищої освіти забезпечити створення й переживання студентом «ситуації успіху». Процесуально це зводиться до створення таких ситуацій і в

окремих діях, і в конкретному виді позанавчальної діяльності, яку студент обрав для себе як значиму. Така ситуація складається з двох взаємопов'язаних компонентів – психологічного й предметно-практичного.

Перший представлений комфортним психоемоційним станом, викликаним усвідомленням значимості своїх успіхів, другий – реальними досягненнями в позанавчальній діяльності. Як правило, ситуація успіху виникає при досягненні студентом певного рівня саморозвитку, який дозволяє досягати позитивних результатів у різноманітних видах діяльності, а також при розв'язанні ситуацій. Момент, при якому фіксується кульмінація психоемоційних переживань, ми визначаємо як ситуацію успіху [44].

Технологічно процес переживання студентом ситуації успіху пов'язаний з використанням різноманітних форм діалогового спілкування, як діалог-заохочення, діалог-актуалізація, смислотворчий діалог.

Результати дослідно-педагогічної роботи дозволили розробити алгоритм послідовних педагогічних дій з реалізації ситуацій успіху.

Його основу становлять такі дії:

1. Фіксація педагогом етапів особистісного розвитку студента, вичленення в масі подій вузівського життя тих, які мають для нього особливе особистісне значення й смисл.

2. Вибір зручного моменту для заохочувальної бесіди зі студентом, використання сили громадської думки, залучення для бесіди людей, які становлять референтну групу студента, інформування про успіхи батьків.

3. Підготовка й проведення урочистих зборів, ритуалу нагородження, бесіди у формі заохочувального діалогу. Створення святкової, веселої, невимушеної атмосфери загальної радості й дружнього співпереживання.

4. Максимальна персоніфікація групових успіхів і досягнень, прагнення відзначити й заохотити кожного учасника групового успішного проекту, незалежно від його ролі й виконаних функцій.

5. Орієнтація на розвиток двох базових сфер особистості – емоційної, яка формується при переживанні власних досягнень, і моральної, відображеної в

співпереживанні успіхам однокурсників і друзів [55].

Узагальнюючи сказане, можна визначити процес самореалізації студента як самоцінний прояв сутнісних сил його особистості, найважливішу умову успішної соціалізації. Процесуальна сторона цього процесу полягає в розширенні спектру позанавчальної діяльності й меж спілкування студентів. Сутнісною стороною самореалізації у закладі вищої освіти є включення позанавчальної діяльності в структуру процесів саморозвитку, самореалізації й самоактуалізації. Результатом є набуття студентами особистого смислу в процесі соціалізації, становлення суб'єктності як базового особистісного утворення. Відповідно до прийнятої нами концепції йдеться про відбір такого змісту позанавчальної роботи, який би забезпечував становлення й розвиток особистісних функцій студента й сприяв його успішній соціалізації. У процесі самореалізації, яка проходить у межах особистісно орієнтованого підходу, студент оволодіває особливим видом соціального досвіду, природа якого визначається зовнішніми чинниками, а особистісна орієнтація забезпечується його суб'єктивною установкою, поглядами й переконаннями.

Третім структурним компонентом самовиховання є процес самоактуалізації. Наше бачення цього процесу базується на концептуальних положеннях, узятих з теорії самоактуалізації А. Маслоу, К. Роджерса [1].

Вважаємо, що самоактуалізація виступає внутрішньою рушійною силою процесу соціалізації особистості, проявом її активності, направленої на самореалізацію в системі соціальних відносин.

Аналіз концептуальних поглядів на процеси соціалізації молоді й самовиховання у закладі вищої освіти свідчить, що самоактуалізація виступає як найважливіша умова, яка забезпечує включення всіх сутнісних сил студента в процес його саморозвитку. Самоактуалізація не може бути виділена в чистому вигляді як особливий період в особистісному розвитку студента, оскільки тією чи іншою мірою вона присутня на всіх соціалізаційних етапах. У позанавчальній діяльності вона розглядається нами як психолого-педагогічний механізм, який акумулює інтенції особистісного розвитку. У самому механізмі

самоактуалізації відображено внутрішнє бачення загальної соціалізаційної траєкторії, яка виходить за межі навчання у складі вищої освіти. Ступінь свідомого звернення студента до процесів самоактуалізації визначається змістом і структурою протиріччя, яке його спонукає, а також способами його подолання.

О. Абрамчук відзначав, що студент, включаючись у різноманітні види навчальної та позанавчальної діяльності й розширюючи коло спілкування, неминує стикається з глибинним внутрішнім протиріччям, суть якого в тому, що реалізувати себе на новому оберті розвитку виявляється можливим у тому випадку, якщо актуалізований весь особистісний потенціал. По суті, це протиріччя між новими ситуаціям, які виникають у галузі позанавчальної діяльності, і можливостями й засобами їх розв'язання, які є в розпорядженні студента [1].

Останній структурний компонент визначено нами як саморегуляція поведінки й діяльності студента, яка тлумачиться як система свідомих актів, дій, направлених на підтримку, досягнення необхідного психічного стану. Водночас суспільні перетворення примушують учених, крім педагогічних аспектів, звертати увагу на розвиток соціальних функцій саморегуляції.

Будучи за своєю суттю механізмом внутрішньої детермінації поведінки студента, саморегуляція не має вираженого педагогічного начала, а отже, не може бути представлена як педагогічний процес. Відповідно її не можна виміряти в педагогічних показниках, оскільки вона відображає не сучасний стан цього процесу, а є скоріше якісною характеристикою його попередньої організації.

Першокурсник, на думку С. Вітвицької, не здатний до саморегулятивної діяльності, демонструє не якість виховного процесу у закладі вищої освіти, а неефективність виховної роботи у школі. Водночас випускник закладу вищої освіти є повноцінним носієм особистісних якостей, у тому числі й регулятивних, які визначають ефективність уже вузівської виховної системи. Саморегуляція поведінки й діяльності забезпечується не педагогічними

впливами, а є результатом самовиховної діяльності, причому це результат не проміжний, а кінцевий [14].

Т. Веретенко зазначала, що соціалізаційні аспекти саморегуляції виявляються в тому, що процес соціалізації, зумовлений впливом зовнішніх соціальних чинників на особистість студента, детермінований її внутрішніми характеристиками – мотивами діяльності, цілями, властивостями характеру, психологічними установками та ін. [10]. Рівень морального розвитку студента, розуміння ним того, що необхідно робити, а від чого слід відмовитись, є найважливішим чинником його соціальної активності, визначає всю динаміку й направленість соціалізаційного процесу. Нездатність студента управляти особистою системою моральних регулятивів може при збереженні активної життєвої позиції зробити процес соціалізації неприйнятним, а в окремих випадках вимагатиме спеціальної ресоціалізації.

Як зазначав В. Галузинський, у якості засобів саморегуляції студентами їх поведінки й діяльності традиційно виступають самопереконавання, самонавіювання, самонаказ, самопримушення, самовладання, самопрограмування, самокорекція, методика використання яких досить детально описано в літературі. У ході дослідно-педагогічної роботи ми ставили одним із завдань визначення рівнів саморегуляції студентства, її динаміки, вичленення критеріїв, за якими можна говорити про здатність студентів регулювати поведінку й діяльність [17].

Ми дійшли висновку, що у закладі вищої освіти процес саморегуляції студентами власної поведінки й діяльності може бути представлений на багаторівневій основі, яка відображає якісні показники її розвитку. Обравши в якості базової конструкції рівневу систему, ми виходили з того, що поняття «рівень» відображає якісні зміни в процесі розвитку досліджуваної якості й дозволяє ці зміни диференціювати залежно від якісних проявів. Виділяємо чотири рівні готовності студентів до саморегуляції: ситуативний рівень, надситуативний рівень, інтраситуативний рівень і позаситуативний рівень.

Підкреслимо, що самовиховання, яке реалізується через складові його

компоненти: саморозвиток, самореалізацію, самоактуалізацію й саморегуляцію, є провідним механізмом соціалізації студентів. У технологічному плані це найбільш складний і пролонгований у часі процес, який вимагає високого рівня педагогічної культури, а найголовніше – прагнення студентів самостійно будувати свою поведінку й діяльність відповідно до спроектованої соціалізаційної траєкторії. Таке прагнення, крім природного для студентів бажання удосконалюватись і домагатись успіхів в обраному виді діяльності, додатково мотивується системою педагогічної підтримки і корекції.

Досягнення результату процесу соціалізації можливе, якщо будуть враховані особливості макро- і мікросередовищ, у яких розгортається і відбувається життєдіяльність студента. Тому ми вважали за доцільне розглянути систему освіти як компонент макросередовища, яка має свої цілі, структуру, зміст і механізми впливу на студентів.

Для студентів перших курсів закладу вищої освіти характерним є період соціально-педагогічної адаптації. Цей період для студентів обумовлено засвоєнням молодого людиною норм студентського життя, включення в систему міжособистісних стосунків групи.

Процес адаптації студентів, на думку В. Селиванова, проходить на декількох рівнях пристосування:

- до нової системи життєтворчості;
- до зміни режиму праці і відпочинку;
- до входження в новий колектив[63].

На перших курсах складається студентський колектив, формуються навички і вміння раціональної розумової праці, організаційні, комунікативні здібності, усвідомлюється покликання до обраної професії, встановлюється система самоосвітньої діяльності і самовиховання професійно-значущих якостей [14].

Таким чином, нами визначено, що система організації адаптації та соціалізації студентів перших курсів закладу вищої освіти здійснювалась шляхом:

1) включення студентів у таку діяльність, яка актуалізує потребу й необхідність обдумування своїх дій та вчинків як особливого виду розумової діяльності і передбачення їх наслідків; вироблення у студентів вмінь і навичок прогнозування кінцевих виховних результатів, що реалізуються у конкретних видах практичної діяльності;

2) озброєння студентів системою теоретичних знань, які збагачують його моральні категорії і поняття, розширюють уявлення про загальний і власний моральний ідеал; формування навичок зіставляти власну поведінку з соціальними нормами і цінностями; поступовий розвиток здібностей аналізувати і контролювати себе, керувати собою;

3) формування стійкої моральної самооцінки, саморегуляції, вироблення усталених форм високоморальних вчинків і самостійної поведінки, соціальне цінної діяльності, самокорекції стосунків і самоорганізації діяльності як майбутнього вихователя у різних соціальних групах.

Отже, у першому розділі здійснено аналіз різних підходів до трактування сутності процесу виховання у закладі вищої освіти; проаналізовано теоретичні засади виховання студентської молоді; визначено показники, критерії та рівні вихованості, стан соціалізації студентів перших курсів закладів вищої освіти.

Унаслідок аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури зроблено висновок про сутність виховного процесу у закладі вищої освіти. Під вихованням студентів ми розуміємо організований, планомірний та цілеспрямований процес засвоєння особистістю цінностей і норм культури, спрямований на формування у неї національно-громадянської свідомості, патріотичних переконань і поведінки, усвідомлення своїх вчинків і дій.

Розглядаючи особистість студента як громадянина держави, ми зробили спробу виявити ефективні механізми впливу на неї і взаємодії з нею. У цьому випадку його слід сприймати виключно як суб'єкта індивідуальної діяльності. Але при цьому ми допускаємо можливість впливів на особистість певної кількості факторів, якість і активність яких залежить від зрілості суспільства.

Визначено, що для студентів перших курсів ЗВО характерним є період

соціально-педагогічної адаптації та соціалізації до нових соціальних умов. Організація і проведення виховної роботи у студентському середовищі передбачає певну послідовність кроків, етапів від замислу, початкової організації, розповсюдження інформації до безпосереднього проведення, фіналу та підведення підсумків.

Результати теоретичного аналізу переконують, що вдосконалення світоглядної свідомості особистості студента здійснюється шляхом оновлення змісту освіти.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Методика організації виховання студентів перших курсів у закладі вищої освіти

Експеримент було проведено на базі Запорізького національного університету. В експерименті брали участь студенти перших курсів факультету соціальної педагогіки та психології (освітні програми «Психологія», «Дошкільна освіта», «Початкова освіта») та студенти перших курсів факультету фізичного виховання, здоров'я та туризму (освітні програми «Фізичне виховання», «Спорт», «Туризм»).

Мета педагогічного експерименту – вивчити ефективність організації виховання студентів перших курсів закладу вищої освіти.

Експеримент містив два етапи проведення: констатувальний і формувальний.

Мета констатувального етапу експерименту – вивчити стан організації виховання студентів-першокурсників.

Для його виявлення здійснювалося опитування 131 студента та 27 викладачів за спеціально підготовленими анкетами, педагогічне спостереження та індивідуальні бесіди.

Інформаційними об'єктами дослідження були:

- навчальні плани і робочі програми;
- перспективні плани основних заходів виховної роботи університету, факультетів та кафедр;
- індивідуальні плани викладачів;
- інформація про роботу клубів, гуртків за інтересами (плани засідань, тематичні плани);

- звіти про результати навчально-виховного процесу, наявні видання засобів масової інформації, університетські часописи.

На констатувальному етапі експерименту було здійснено:

1) теоретичний аналіз психолого-педагогічної, філософської, культурологічної та історичної літератури, проаналізовано передовий педагогічний досвід з проблеми дослідження та розроблено понятійний апарат;

2) з'ясовано стан досліджуваної проблеми в педагогічній практиці; здійснено відбір навчально-виховного матеріалу; сформульовано вихідні теоретичні положення та розроблено методику дослідження;

3) розпочато дослідно-експериментальну роботу з метою перевірки та уточнення змісту виховного процесу щодо студентів перших курсів.

Формувальний етап експерименту мав за мету експериментально перевірити особливості організації виховного процесу зі студентами-першокурсниками в умовах закладу вищої освіти.

На формувальному етапі розроблено й здійснено:

- експериментальну перевірку ефективності запропонованих виховних заходів й узагальнено результати дослідження;

- розроблено методику організації виховного процесу зі студентами-першокурсниками і експериментально підтверджено її ефективність.

В розробленій нами методиці передбачено:

1) діагностування рівня вихованості студентів-першокурсників та особистісної готовності до удосконалення своїх позитивних якостей та подолання негативних; визначення виховних можливостей соціально-гуманітарних дисциплін щодо виховання студентів перших курсів;

2) забезпечення взаємозв'язку між предметами цього циклу у процесі реалізації змісту виховання;

3) формування позитивної мотивації студентів-першокурсників до вивчення соціально-гуманітарних дисциплін, подолання в окремих студентів поглядів на ці дисципліни як другорядні в їх фаховій підготовці;

4) використання форм і методів навчально-виховної роботи, які

забезпечують активність студентів-першокурсників на навчальних заняттях, у позааудиторній виховній діяльності, створюють умови для самоосвіти, самовираження й самовиховання особистісних якостей;

5) залучення студентів-першокурсників до ціннісно-орієнтаційної діяльності в системі виховання, що актуалізує не тільки знання, а й емоції, почуття, що сприяють формуванню відповідних переконань, гуманістичної спрямованості особистості;

6) поетапне тестування з метою врахування індивідуальних особливостей студентів-першокурсників у проектуванні змісту виховної роботи, що забезпечує здійснення диференційованого підходу у вихованні, корекції і прогнозування результатів формування якостей у студентів перших курсів; забезпечення взаємозв'язку між виховною роботою під час навчальних занять, позааудиторною виховною роботою, самоосвітою, самовихованням студентів та виховними впливами інших виховних інституцій, що досягається чітким плануванням виховання студентів на всіх рівнях (факультетському, кафедральному, академічній групі тощо);

7) науково-методичне забезпечення різних форм виховної роботи та здійснення педагогічного керівництва процесом виховання студентів перших курсів.

Спираючись на основні принципи, зміст і напрямки виховної роботи зі студентами-першокурсниками нами було сплановано такі шляхи реалізації:

Перший шлях. Робота зі студентами.

1. Підвищити рівень духовності і культури, формувати у студентської молоді активну соціально-життєву позицію, активізуючи діяльність органів студентського самоврядування різних рівнів (студкоми університету, факультетів, академічних груп).

2. Організувати «Школу студентського активу» всіх рівнів за напрямками роботи секторів згідно з «Положенням про студентське самоврядування».

3. Створити належні умови для проведення спільних засідань профспілкового комітету зі студкомом університету та студрадами

гуртожитків.

4. З метою активізації гласності у діяльності органів студентського самоврядування, організувати її регулярне висвітлення в засобах масової інформації університету.

5. Урізноманітнити форми та удосконалити змістовність виховних заходів «Міс Університету», «Віншування професійних династій», «День знань», «Світлої Вам дороги та щасливого майбуття», «Бенефіс випускників», «День кохання», «Валентин і Валентина», «День факультету», «Тиждень кафедри» та ін. Своєчасно підводити підсумки їх проведення.

Другий шлях. Робота з кураторами студентських груп.

1. Створити Раду кураторів академічних груп, визначити нові підходи, форми організації.

2. Створити належні психолого-педагогічні умови для розробки та реалізації координації спільної роботи кураторів та органів самоврядування.

3. Докорінно поліпшити та удосконалити документацію кураторів академічних груп.

4. Започаткувати відеотеку відкритих кураторських годин.

Третій шлях. Робота виховного департаменту закладу вищої освіти.

1. Посилити роль кафедри у національному вихованні майбутніх фахівців: використовувати державну мову як могутнього чинника підготовки і виховання педагогічних кадрів; підпорядковувати зміст освіти формуванню всебічно розвиненої особистості та її цілісного світогляду; відновити діяльність студентських клубів кафедрами суспільно-політичної спрямованості з метою підвищення рівня політичної та правової культури молоді; розробити положення про конкурс «Кращий студентський гуртожиток» університету, «Краща академічна група», «Кращий куратор року»; докорінно поліпшити роботу серед студентів-першокурсників у період психологічної адаптації; організувати психолого-педагогічну службу кафедрами психолого-педагогічної спрямованості для морально-етичної регуляції поведінки студентів, вивчення їх настроїв, інтересів, запитів, проведення індивідуального консультування;

здійснювати проведення психолого-соціологічних досліджень з метою перспективного планування виховної роботи зі студентами, аналізу стану виховної роботи, прогнозування розвитку системи виховної роботи на кафедрі, факультеті, університеті.

2. Відкрити кабінет студентського психолога.

3. Підвищити якість роботи студентського радіоцентру з метою оптимізації виховання за ініціативою кафедр університету.

4. Налагодити міжвузівські зв'язки за напрямком національно-виховної діяльності.

5. У рамках роботи екологічного напрямку організувати цикл бесід з екологічного виховання, формування екологічної культури особистості, відчуття відповідальності за природу як за національне багатство.

6. Підвищити якість організації трудових десантів на території гуртожитків та сприяти відродженню трудових десантів студентів на вулицях міста, парку, скверів.

7. Сприяти становленню студентського Центру культури і мистецтв університету. Створити ефективну систему гурткової, клубної роботи. Сприяти проведенню культурно-просвітницької роботи серед молоді міста, області та поза їх межами.

8. Підвищити якість організації роботи з фізичного виховання, формування у студентів здорового способу життя. Організувати цикл радіопередач, телепрограм, публікацій в газетах «Інтелект», «Студентський городок».

9. Сприяти відродженню спортивних вечорів типу «Нумо, хлопці», «Нумо, дівчата», міжфакультетських спартакіад.

10. Розробити і при необхідності щорічно корегувати плани заходів з профілактики наркоманії, алкоголізму, правопорушень серед студентів, залучивши до цієї роботи кафедри, відповідні організації.

11. Сприяти відродженню студентського будівельного руху та створенню студентських будівельно-ремонтних і сервісних бригад. Розвивати

студентський волонтерський рух.

12. Зміцнити спортивну матеріальну базу університету.

13. Забезпечити 100% виконання календарного плану з культурно-масової та виховної роботи.

Таким чином, врахування вищезазначеного дасть можливість своєчасно реалізувати основні напрями виховного процесу зі студентською молоддю.

2.2. Аналіз результатів дослідження

З метою проведення експериментального вивчення нами було сформовано контрольну групу (КГ), яку склали студенти перших курсів факультету фізичного виховання, здоров'я та туризму (кількість 65 осіб) і експериментальну групу (ЕГ) до якої увійшли студенти перших курсів факультету соціальної педагогіки та психології (кількість 66 осіб).

Означений зміст виховання студентів перших курсів реалізувався у навчально-пізнавальному процесі на лекціях, семінарських і практичних заняттях, у позааудиторній виховній роботі, під час самостійної роботи студентів. Тому пошуково-експериментальна робота спрямовувалась:

- на виявлення потенційних можливостей дисциплін соціально-гуманітарного циклу у вихованні першокурсників та шляхів їх реалізації на заняттях;

- на збагачення змісту навчальних дисциплін історично-науковими текстами, дидактичними матеріалами, які ефективно впливали на формування соціальних якостей студентів;

- включення інформації патріотичного змісту до самостійної роботи студентів; на залучення студентів до підготовки і проведення виховної роботи.

Під час вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу використовувались такі форми і методи, які сприяли активізації пізнавальної діяльності студентів, стимулювали їх до пошуків і творчості, а саме: заняття-

дискусії, заняття-ділові ігри, заняття-презентації, заняття-концерти, заняття-мандрівки, музичні, театральні, культурологічні практикуми та ін.

Серед форм і методів позааудиторної роботи ефективними виявилися вечори запитань і відповідей, тематичні вечори, читацькі конференції, зустрічі з цікавими людьми, круглі столи, диспути та ін. Особливе місце у вихованні мала індивідуальна виховна робота зі студентами (бесіди, читання, використання засобів масової інформації, залучення до підготовки і проведення виховних заходів патріотичної тематики, виконання наукових досліджень та ін.), заохочення їх до самоосвіти та самовиховання.

Спонування студентів до самовиховання забезпечувалося через самостійне виявлення ідеалу патріота, у якому поєднані, з одного боку, бажаний рівень позитивних моральних цінностей, а з іншого – наявний рівень їх моральних якостей. Виявити це дійсний рівень позитивних моральних якостей, що формується на принципах патріотизму, ми намагалися шляхом аналізу оцінки і самооцінки студентами особистісних та соціальних якостей.

У процесі формувального експерименту розроблено дидактичні матеріали до навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу, які містили поряд з навчальною метою чітко сформульовану виховну мету: формування конкретних рис особистості.

Під час експерименту розроблено плани виховної роботи зі студентами перших курсів з виховання та окремих виховних заходів, тематика яких спрямована на розвиток адаптивних рис особистості. Базою для організації роботи з адаптації та соціалізації студентів були кабінети українознавства та краєзнавства, культурологічний центр, студентські клуби, музеї, виставкові зали, бібліотека.

З педагогами, які працювали в експериментальних групах, проводилися методичні семінари та консультації, на яких розглядалися методики реалізації змісту виховання з першокурсниками під час проведення навчальних занять, організації самостійної роботи студентів перших курсів, узгоджувалися плани і сценарії позааудиторних виховних заходів, тобто здійснювалося системне

методичне забезпечення формувального експерименту.

Під час методичної роботи з викладачами особлива увага зверталася на їх підготовку до вирішення таких специфічних питань у процесі викладання соціально-гуманітарних дисциплін:

1) забезпечення взаємозв'язку між предметами цього циклу у процесі реалізації їх змісту;

2) врахування характерного для частини студентів національного нігілізму, національної неповноцінності;

3) подолання поглядів окремих студентів на дисципліни соціально-гуманітарного циклу як другорядні у їх фаховій підготовці та ін.

Опитування 27 викладачів, які читають лекції і проводять заняття, свідчить, що внесені у робочі та індивідуальні плани зміни, впровадження запропонованих дидактичних матеріалів посилили ефективність реалізації змісту виховання студентів перших курсів.

Узагальнення результатів пошуково-експериментальної роботи було здійснено відповідно до розроблених критеріїв вихованості студентів: інтелектуально-пізнавального, емоційно-мотиваційного та діяльнісно-практичного.

Контрольний зріз, проведений після формувального етапу експериментальної роботи засвідчив, що впроваджувана методика забезпечило підвищення рівня сформованості адаптивних та соціальних якостей у студентів перших курсів:

- показники сформованості інтелектуально-пізнавального компонента зросли на 18,32% в експериментальній групі (було визначено спочатку у 21 студента, а потім у 34 студентів ЕГ), а в контрольній групі – на 7,7%;

- показники сформованості емоційно-мотиваційного компонента в експериментальній групі зросли на 30,99% (було спочатку визначено у 30 студентів перших курсів, потім у 52 студентів перших курсів), а в контрольній групі – на 15,39%;

- показники сформованості діяльнісно-практичного компонента в

експериментальній групі зросли на 28,17% (було визначено спочатку в 43 студентів 1 курсів, потім – у 63 студентів 1 курсів), а в контрольній групі – на 18,46%.

Результати контрольного зрізу студентів експериментальної групи відображено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Розподіл студентів експериментальної групи за показниками сформованості якостей студентів перших курсів у процесі експерименту

Показники якостей студентів	Етапи дослідження	ЕГ(у %)
Інтелектуально-пізнавальний	констатувальний	29,56
	формувальний	47,88
Емоційно-мотиваційний	констатувальний	42,25
	формувальний	73,23
Діяльнісно-практичний	констатувальний	60,56
	формувальний	88,73

Спостерігаємо, що результати показників сформованості якостей студентів на формувальному етапі експерименту значно вищі ніж результати показників сформованості якостей студентів, що були отримані на констатувальному етапі.

Визначимо, що проведення методичної роботи викладачами в експериментальній групі сприяло більш високим показникам сформованості адаптивних якостей студентів перших курсів.

Розподіл студентів контрольної групи за показниками сформованості якостей студентів перших курсів відображено в таблиці 2.2.

У підсумковому контрольному зрізі (було проведено в кінці формувального етапу експерименту) виявлено рівневу градацію вихованості студентів перших курсів. Визначення рівня вихованості здійснювалося на початку констатувального етапу експерименту та в кінці формувального етапу експерименту.

Таблиця 2.2

Розподіл студентів контрольної групи за показниками сформованості якостей студентів перших курсів у процесі експерименту

Показники якостей студентів	Етапи дослідження	КГ (у%)
Інтелектуально-пізнавальний	констатувальний	30,76
	формувальний	38,46
Емоційно-мотиваційний	констатувальний	30,76
	формувальний	46,15
Діяльнісно-практичний	констатувальний	55,38
	формувальний	73,84

Узагальнені дані оцінювання рівнів вихованості студентів експериментальної та контрольної груп на констатувальному та формуальному етапах дослідження представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Розподіл студентів експериментальної і контрольної груп за рівнями сформованості вихованості у процесі експерименту

Рівні вихованості	Етапи дослідження	ЕГ (у%)	КГ (у%)
Низький	констатувальний	16,9	18,5
	формувальний	4,2	21,6
Середній	констатувальний	63,4	64,6
	формувальний	67,6	70,7
Високий	констатувальний	19,7	16,9
	формувальний	28,2	7,7

Порівняльний аналіз діагностичного (на констатувальному етапі експерименту) і підсумкового (на формуальному етапі) зрізів засвідчив підвищення рівня вихованості студентів перших курсів експериментальної групи.

Так, кількість студентів перших курсів з низьким рівнем вихованості

зменшилася з 16,9% (12 студентів перших курсів) до 4,2% (3 студентів перших курсів), із середнім рівнем – з 63,4% (45 студентів перших курсів) до 67,6% (48 студентів перших курсів), із високим рівнем збільшилася з 19,7% (14 студентів перших курсів) до 28,2% (20 студентів перших курсів).

Сталися певні зміни щодо рівня вихованості і в контрольній групі. Якщо на початку констатувального етапу експерименту кількість студентів перших курсів контрольної групи з низьким рівнем вихованості становили 18,5%, то в кінці експерименту – 21,6% (14 студентів перших курсів), із середнім рівнем збільшилася з 64,6% до 70,7% (46 студентів перших курсів), а з високим рівнем зменшилася з 16,9% до 7,7% (5 студентів перших курсів).

Для наочності нами зображено динаміку зміни рівня вихованості студентів перших курсів експериментальної групи на рисунку 2.1. та студентів перших курсів контрольної групи на рисунку 2.2.

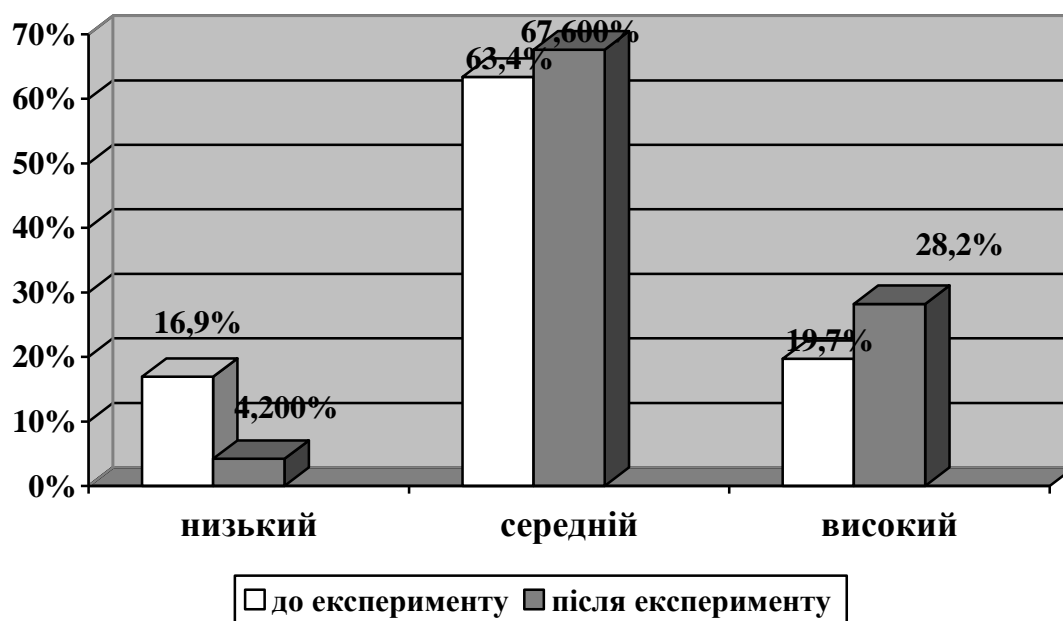

Рис. 2.1. Динаміка зміни рівня вихованості студентів перших курсів експериментальної групи

Спостерігаємо, що після проведення розроблених нами виховних заходів, високий рівень вихованості студентів перших курсів експериментальної групи підвищився на 8,5%, середній – на 4,2%, а низький значно знизився на 12,7%.

В той же час у контрольній групі ми бачимо зовсім іншу картину: високий рівень вихованості студентів перших курсів контрольної групи знизився на 9,2%, середній підвищився на 6,1%, а низький рівень підвищився на 3,1%.

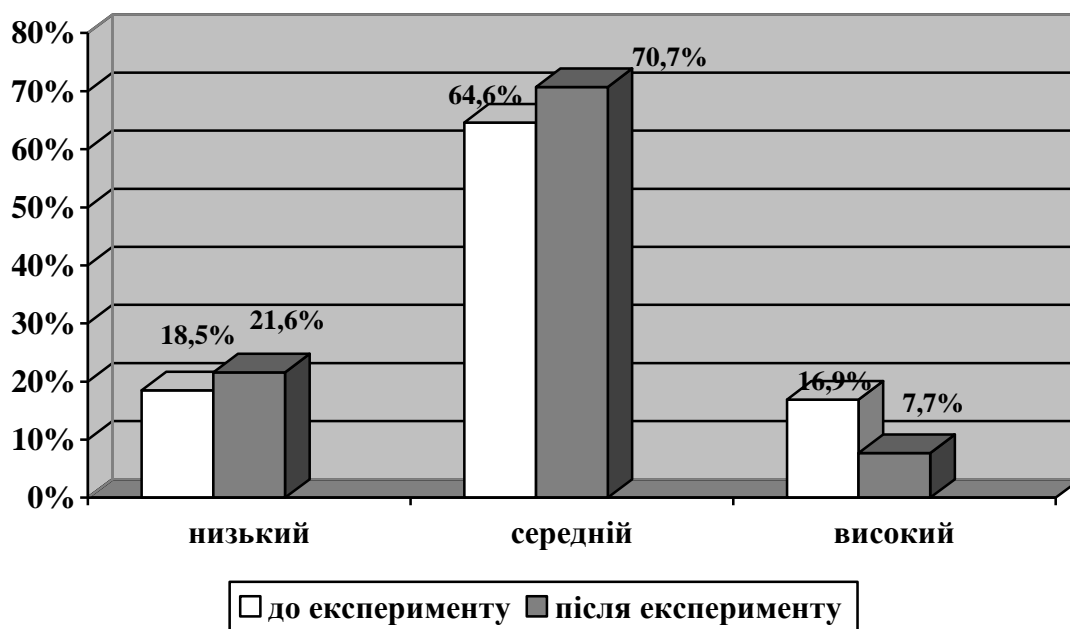

Рис. 2.2. Динаміка зміни рівня вихованості студентів перших курсів контрольної групи

Отже, запропонована методика виховання студентів перших курсів закладів вищої освіти засобами соціально-гуманітарних предметів підтвердила свою ефективність. Результати контрольного зрізу в кінці формуального етапу експерименту засвідчили, що у студентів перших курсів експериментальної групи, порівняно з контрольною, відбулися суттєві позитивні зміни у всіх структурних компонентах вихованості, адаптованості та соціалізації.

Порівняльний аналіз динаміки рівнів вихованості студентів перших курсів експериментальної групи і контрольної групи засвідчує перевагу розроблених змісту і методики виховання студентів перших курсів засобами соціально-гуманітарних дисциплін у навчально-виховному процесі закладу вищої освіти.

Отже, у другому розділі дослідження нами розкрито логіку і методику

експерименту; визначено основні напрями змісту виховання і розроблено методику його реалізації у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін та у виховній роботі; проаналізовано результати експерименту.

Констатувальний етап дав змогу виявити стан виховання студентів та рівень їх вихованості; формувальний етап здійснювався для перевірки змісту і ефективності методики формування адаптивних та соціальних рис студентів перших курсів у процесі проведення виховних заходів.

Результати формувального експерименту переконують, що запропонована методика виховання студентів перших курсів засобами соціально-гуманітарних предметів підтвердила свою ефективність. Результати контрольного зрізу в кінці формувального етапу експерименту засвідчили, що у студентів перших курсів експериментальної групи, порівняно з контрольною, відбулися суттєві позитивні зміни у всіх структурних компонентах вихованості, адаптованості та соціалізації.

Доведено, що система виховання студентів перших курсів є сукупністю тісно взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою компонентів – цільового, емоційно-мотиваційного, змістовного, процесуального, контрольнорегулюючого, результативного та суб'єкт-суб'єктного, які сприяють ефективній його організації та проведенню в умовах закладу вищої освіти. Їх чітке визначення дозволяє кураторам та педагогам адекватно уявляти основні шляхи й етапи процесу виховання, більш оптимально організувати виховання студентів.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз проблеми та отримані результати експериментальної роботи дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Розбудова незалежної України вносить корективи щодо формулювання мети професійної підготовки фахівців різних профілів. Сучасний фахівець, окрім фахових знань, умінь і навичок, має володіти загальною культурою, розумінням екологічних та соціальних наслідків своєї діяльності, світоглядними орієнтирами та духовними цінностями. Саме така творча особистість необхідна сьогодні для ефективного здійснення розбудовчих процесів в Україні. Тому одним із завдань гуманітаризації та гуманізації вищої освіти є орієнтація її на загальнолюдські культурні цінності, прилучення студентської молоді до національних джерел духовності, формування у неї патріотичних якостей.

2. На основі результатів аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури уточнено, що процес адаптації студентів проходить на декількох рівнях пристосування: до нової системи життєтворчості; до зміни режиму праці і відпочинку; до входження в новий колектив.

Визначено, що на перших курсах ЗВО складається студентський колектив, формуються навички і уміння раціональної розумової праці, організаційні, комунікативні здібності, усвідомлюється покликання до обраної професії, встановлюється система самоосвітньої діяльності і самовиховання професійно-значущих якостей.

Досягнення результату процесу соціалізації й адаптації студентів-першокурсників можливе, якщо будуть враховані особливості макро- і мікросередовищ, у яких розгортається і відбувається життєдіяльність студента. Тому ми вважали за доцільне розглянути систему освіти як компонент макросередовища, яка має свої цілі, структуру, зміст і механізми впливу на студентів.

3. Розроблено методику організації виховної роботи зі студентами – першокурсниками і експериментально підтверджено її ефективність. У ній передбачено: діагностування рівня вихованості студента та особистісної готовності до удосконалення своїх позитивних якостей та подолання негативних; визначення виховних можливостей соціально-гуманітарних дисциплін щодо виховання студентів, забезпечення взаємозв'язку між предметами цього циклу у процесі реалізації змісту виховання; формування позитивної мотивації студентів до вивчення соціально-гуманітарних дисциплін, подолання в окремих студентів поглядів на ці дисципліни як другорядні в їх фаховій підготовці; використання форм і методів навчально-виховної роботи, які забезпечують активність студентів на навчальних заняттях, у позааудиторній діяльності, створюють умови для самоосвіти, самовираження й самовиховання особистісних і соціальних якостей; залучення студентів-першокурсників до ціннісно-орієнтаційної діяльності в патріотичному вихованні, що актуалізує не тільки знання, а й емоції, почуття, що сприяють формуванню відповідних переконань, гуманістичної спрямованості особистості.

4. Діагностування рівнів вихованості студентів на основі зазначених критеріїв і показників засвідчило, що переважна більшість з них знаходилися на середньому та низькому рівнях вихованості. Основними причинами такого стану вихованості, як засвідчують результати дослідження, є: превалювання безумовної цінності точних наук у підготовці студентів; недостатнє використання виховного потенціалу дисциплін соціально-гуманітарного циклу у вихованні студентів першого курсу.

Встановлено, що система виховання студентів перших курсів є сукупністю тісно взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою компонентів – цільового, емоційно-мотиваційного, змістовного, процесуального, контрольного-регулюючого, результативного та суб'єкт-суб'єктного, які сприяють ефективній його організації та проведенню в умовах закладу вищої освіти.

5. У процесі дослідження доведено, що після проведення розроблених

нами виховних заходів, високий рівень вихованості студентів перших курсів експериментальної групи підвищився на 8,5%, середній – на 4,2%, а низький значно знизився на 12,7%. Результати контрольного зрізу в кінці формувального етапу експерименту засвідчили, що у студентів перших курсів експериментальної групи, порівняно з контрольною, відбулися більш суттєві позитивні зміни у всіх структурних компонентах вихованості, адаптованості та соціалізації.

Матеріали проведеного наукового дослідження характеризують завершений етап роботи, який не вичерпує всіх аспектів, пов'язаних з проблемою виховання студентської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамчук О. В. Соціальні аспекти виховання студентів вищих технічних навчальних закладів. *Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського*. 2002. Вип. 10. С.93-96.
2. Абрамчук О. В. Зміст патріотичного виховання студентів вищих технічних навчальних закладів. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. 2004. Вип. 5. С. 365-373.
3. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підруч. Київ : Либідь, 1998. 488 с.
4. Андрущенко В. П. Освіта в пошуках нових стратегій мислення. *Вища освіта*. 2003. № 2. С. 5-6.
5. Антонюк М. С. Психологічні особливості формування у студентів умінь і навичок самостійної роботи. *Сучасні педагогічні технології у вищій школі*. Київ, 1995. С. 111-113.
6. Бех І. Д. Психологічні резерви виховання особистості. *Рідна школа*. 2005. № 2. С. 24.
7. Бондаренко О. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 8-11.
8. Буркіна Н. С., Лукіна Т. О. Моніторинг у системі загальноосвітньої підготовки. *Освіта України*. 2001. № 8. С. 5.
9. Васильченко Л. В. Управлінська культура і компетентність керівника. Харків : Основа, 2007. 176 с.
10. Веретенко Т. Г. Загальна педагогіка: навч. посіб. для студ. пед. спец. вузів. Київ : ВД «Професіонал», 2004. 286 с.
11. Вершинін П. П., Заліщук В. В., Потапчик В. С. Розвиток творчого мислення студентів на аудиторних заняттях. *Нові технології навчання*. 2000. Вип. 27. С. 141-143.

12. Вища освіта України і Болонський процес : навчальний посібник / за ред. В. Г. Кременя. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 384 с.
13. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко та ін. Київ : Каравела, 2007. 400 с.
14. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : метод. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 316 с.
15. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник. Київ : Академія, 2002. 344 с.
16. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Москва : Педагогика, 1983. 290 с.
17. Галузинський В. М., Евтух М. Б. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні : навчальний посібник. Київ : Інтел, 1995. 278 с.
18. Головань М. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта*. 2008. № 3. С. 23-30.
19. Гриньова В. Педагогічна культура викладача вищого навчального закладу. *Вища освіта України*. 2006. № 4. С. 58-61.
20. Гура О. І. Педагогіка вищої школи : вступ до спеціальності : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 224 с.
21. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці. *Шлях освіти*. 2004. № 3. С. 22-24.
22. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. № 148. Дата оновлення : від 11.08.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-p#Text>.
23. Дзежговська І. Навчання вчителів. Львів : Літопис, 2002. 173 с.
24. Дубич К. В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2007. 297 с.
25. Загальна психологія : підручник / за заг. ред. С. Д. Максименка. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.
26. Зязюн І. А. Неперервна освіта : концептуальні засади і сучасні технології.

- Творча особистість у системі неперервної освіти*. Харків, 2001. С.8-16.
27. Зязюн І. А. Естетичні засади педагогічної майстерності. *Професійна освіта*. 2006. № 3. С. 6-11.
  28. Зязюн І. А. Культурологічна функція виховання студентів педагогічного вузу. *Вища педагогічна освіта*. 1994. № 7. С. 52-58.
  29. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2005. № 25. С. 13-18.
  30. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / за ред. О. В. Овчарук. Київ : Либідь, 2004. 111 с.
  31. Компетентнісний підхід у вищій освіті : світовий досвід / уклад. Л. Л. Антонюк та ін. Київ : КНЕУ, 2016. 62 с.
  32. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні / А. Г. Погрібний та ін. Київ : Школяр, 1997. 148 с.
  33. Кремень В. Г. Філософія освіти ХХІ століття. *Трибуна*. 2002. № 11-12. С. 10-13.
  34. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник / під ред. Н. С. Софій. Київ : Контекст, 2000 336 с.
  35. Кукушин В. С. Введение в педагогическую деятельность : учеб. пособ. Ростов-на-Дону : Изд-кий центр «МарТ», 2002. 224 с.
  36. Лобанов А. А. Основы профессионально-педагогического общения : учеб. пособ. для студ. высш пед учеб заведений. Москва : Академия, 2002. 192 с.
  37. Лузан П. Г. Систематичність активізації навчання студентів. *Теоретичні питання освіти та виховання*. 2000. № 10. С. 25-27.
  38. Манхейм К. Избранное : Диагноз нашего времени. Москва : РАО Говорящая книга, 2010. 744 с.
  39. Національна Доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. *Освіта України*. 2002. № 33. С. 4-6.
  40. Організація діяльності консультативних пунктів «Довіра» центрами соціальних служб для молоді / за ред. П. Б. Лазоренка, І. М. Пінчук. Київ :

- Вища школа, 2003. 138 с.
41. Павлютенков Е. М. Формирование мотивов выбора профессии. Київ : Радянська школа, 1980. 143 с.
  42. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн та ін. 3-є вид. перероб і доп. Київ : СПД Богданова Л. М., 2008. 376 с.
  43. Педагогика высшей школы : учеб. пособ. / под ред. М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, С. Л. Кандыбович. Минск : Харвест, 2006. 320 с.
  44. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З.Н. Курлянд та ін. Київ : Знання, 2005. 399 с.
  45. Педагогіка : навч. посіб. / В. М. Галузьяк та ін. Вінниця : «Книга-Вега», 2003. 416 с.
  46. Педагогика : педагогические теории, системы, технологии : учеб для студ. высш и сред пед учеб. заведений / С. А. Смирнов и др. Москва : Академия, 2001. 512 с.
  47. Педагогічна психологія / за ред. Л. М. Проклієнко, Д. Ф. Ніколенко. Київ : Вища школа, 2003. 248 с.
  48. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. Москва : Педагогика, 1980. 238 с.
  49. Пидкасистый П. И. Сущность самостоятельной работы студентов и психолого-дидактические основы ее классификации. *Проблемы активизации самостоятельной работы студентов*. Пермь, 1979. С. 23-32.
  50. Платонов К. К., Голубев Г. Г. Психология : учеб. пособ. Москва : Высшая школа, 1977. 298 с.
  51. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : учебник для студентов высш. учеб. заведений : в 2 кн. Москва : ВЛАДОС, 2001. Кн. 1 : Общие основы. Процесс обучения. 576 с.
  52. Подоляк Л. Г., Главник О. П. Основи педагогічної психології (психологія виховання) : навч. посіб. Київ : Главник, 2006. 112 с.
  53. Приходько В. Впровадження новітніх технологій у вищій школі. *Постметодика*. 2002. № 2-3. С. 14-118.

54. Пометун О. І. Формування громадської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програми шкільних обмінів*. 2005. № 23. С.18-24.
55. Почепцов Г. П. Теория коммуникации. Киев : Маклер, 2001. 656 с.
56. Професійний розвиток педагогічних працівників: практична андрагогіка : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. І. Пуцова, Л. Я. Набоки. Київ : Либідь, 2007. 228 с.
57. Пуйман С. А. Педагогіка : основные положения курса : справочное пособие. Минск : ТетраСистем, 1999. 128 с.
58. Романюк Л. В. Методика дослідження самооцінки студентів як елемент розвитку їхніх ціннісних орієнтацій в процесі використання інтерактивних методів навчання. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ-Вінниця, 2005. С. 422-428.
59. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. 720 с.
60. Савченко С., Савченко И., Негодина О. Личность, как соционический тип в едином символьном пространстве. *СМиПЛ*. 1995. № 2. С. 48-52.
61. Савчук Л., Сергеев О. Технологія активного навчання : Дидактична гра. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка*. 2002. Вип. 46. С. 102-106.
62. Сиротенко Г. О. Шляхи оновлення освіти. Науково-методичний аспект. Харків : Основа, 2003. 96 с.
63. Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н. Педагогика : учеб. пособ. 2-е изд., стереотип. Москва : Академия, 2003. 576 с.
64. Селиванов В. С. Основы общей педагогики : теория и методика воспитания. 2-е изд., испр. Москва : Академия, 2002. 336 с.
65. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. *Педагогіка : хрестоматія* / уклад: А. І. Кузмінський, В. Л. Омеляненко. Київ : Знання-Прес, 2003. С. 375-392.
66. Сухорской С. Ф. Тематическая система проверки и учета успеваемости

учащихся. *Народное образование*. 1975. №12. С. 54-55.

67. Ушаков А. С. Виховання культури вчинку у студентської молоді у позааудиторній роботі вищого навчального закладу : дис... канд. пед. наук : 13.00.07. Харків, 2008. 253 с.
68. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1997. 192 с.
69. Хоменко А. Парадигма виховання як базовий методологічний конструкт педагогічної науки. *Педагогічні науки*. 2014. № 61-62. С. 24-33.
70. Шевченко Г. П. Виховання – процес людинотворчості, культуротворчості, духотворчості. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. 2015. Вип. 3 (66). С. 288-299.
71. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах. Київ : Вища школа, 2004. 206 с.
72. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 346 с.
73. Ященко Е. М. Формування комунікативної культури студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів економічного профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2010. 20 с.